

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1978

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Dag Widholm, Lund

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

innehåll

	Sid
Anders Cavallin: Tre stenar och en kalk	1
Axel Christophersen: Kvarteret S:t Peter i Lund	17
Andreas Björkman: 5 teckningar av Gustav Rydberg	33
P g a utrymmesbrist får Aktuellt om antikvariskt utgå ur Ale nr 2/78.	

Tre stenar och en kalk

Bidrag till den danska Braheättens medeltida historia

Av Anders Cavallin

Bortsett från en gravsten som endast finns kvar i avtecknat skick är de rubricerade tingen handfasta dokument, ägnade att sprida något ljus i dunklet kring den danska Braheättens äldsta historia. Vår huvudperson är väpnaren *Torkil Brahe* till Rännerås och Mickedala, son till väpnaren *Peder Brahe*, ättens förste klart påvisbare medlem som förde det danska Brahevapnet: på skölden silverne stolpe i svart fält. Peder dog år 1390.

1. Brahestenen i Skummeslövs kyrka

Denna förnämliga gravhäll är föga beaktad i facklitteraturen, särskilt den genealogiska. Det torde bl a bero på att man före 1870-talet inte kunde tolka inskriften — i varje fall finns inga publicerade tecken därpå. Under de senaste hundra åren har det inte gjorts några ytterligare framsteg. Gravhällen skall här ingående behandlas.

Gravhällen ligger numera — efter diverse flyttningar — längst fram i kyrkans mittgång, skonsamt täckt av gångens matta. Den är av rödaktig kalksten och mäter ungefärligen 1 x 2,1 m. Runt sidorna löper en inskrift i graverad ram. Ramen bryts av fyra hörnrundlar med text. I gravhällens fria fält är inristad en ståtlig bild av hela det danska Brahevapnet: över den snedställda skölden med nedsänkt stolpe (som automatiskt antog ljus färg) hjälmtäcke i dekorativa flikar, hjälmvulst med visir, ovanpå hjälmen starkt svängda buffelhorn med vita bjälkar och på vardera hornspetsen en påfågelfjäder. (Mycket likartat vapen på nedan behandlade gravsten i Herrevadskloster.)

Skriften är gotiska minuskler, små bokstäver av tysk typ, ibland kallad munkstil. (Efterföljaren i boktryck är frakturstilen.)

I slutet av 1300-talet börjar gotiska mi-

Fig. 1-3. Skummeslövsstenen. Foto förf.

Fig. 1. Hela stenen mot väster.

Fig. 2. Del av norra långsidan.

Fig. 3. Hörnrundel 1 och västra kortsidan.

nusklér uppträda på gravstenarna och ersätter delvis de tidigare förhärskande majusklerna (stora bokstäver). Minusklernas blomstringstid fortsatte in på 1500-talet. Majusklerna var ingraverade men minusklerna utförda i *låg relief*, på så vis att man högg bort *omkring* själva tecknen och fick texten på ytan, s.a.s. ograferad.

När folk i sekler har trampat på gravhällarna och inskrifternas bokstäver har slitits och plattats ut, blir just den gotiska minuskelskriften ofta mycket svår att tyda. Inskriften i Skummeslöv erbjuder på sina ställen svårigheter. Av vissa tecken att döma var den besvärlig redan vid 200 års ålder², och när den var 400 år gammal skrev prostén Bexell, s. 74: "På

kyrkogolvet framme uti koret ligger en stor gravsten med gammal, nästan utnött munkstilsinskrift och lämningar efter ett i mitten uthugget sköldemärke. Jag har med mycken möda av förenämnde svår-lästa inskrift samlat följande: ..." Och så följer något mycket ofullständigt och delvis alldeles felaktigt. Peter Wieselgren¹ kom inte mycket längre.

Bättre lyckades v. Möller, s. 213. Hans läsning innehåller det väsentliga men är inte tillfredsställande, och det fattas ett och annat. Samma läsning återfinnes, något förkortad, hos Ejwertz, s. 93, och oförändrad i Bror Janssons lilla skrift Skummeslövs kyrka, Båstad 1962.

Jag menar mig nu ha inskriften klar,

med reservation för ett sannolikt tecken och en gissning på en för sammanhanget mindre betydelsefull punkt.

Vi skall nu läsa den latinska inskriften bit för bit och ställer oss med ryggen mot koret i öster och blickar i gravhällens längdriktning längs gången mot vapenhuset och kyrkporten i väster. Vi börjar läsningen på hällens borte, västra kortsida, fortsätter — med ryggen mot söder — med den norra långsidan, tar östra kortsidan från väster och södra långsidan från norr. Medurs alltså. Det är den vanliga ordningen.

(Fig 3) *Hic iacent* = Här vila, med ett stort präktigt *H*, den enda majuskeln. Så följer första hälften av ett ord, *na*, med fortsättning på norra långsidan med *ti*, tillsammans *nati* = födda (maskulinum), d v s söner. Så kommer *Torkil* i latinsk genitiv, *thorkilli*, således söner till Torkil. *brathe* (fig 2), *arm* med förkortningstecken, d v s genitiven *armigeri* av *armiger*, som betyder väpnare. Vidare *et* och sannolikt den romerska siffran för 1, minuskeln *i*. Det går att skönja en cirkel ovanför, ett sätt att markera romersk bokstavssiffra. Vidare *ux* med förkortningstecken. Alltså *et prime uxoris* = och till den första hustrun. (Latinskt *ae* skrevs under medeltiden regelbundet *e*.)

Sedan kommer de fyra sönerna med latiniserade namn: *petrus*, *iohannes*, *axolon*, *thorkillus*. Johannes på slutet av norra långsidan var kanske tänkt att utskrivas helt, men hörnrundeln sade stopp och Johannes reducerades till *iohan* + första delen av ett *n*. På östra kortsidan står det *axolon* och — otydligt — *thork*, på södra långsidan följt av *ill* jämte ett speciellt tecken för *us*. Vidare *q* = relativ-pronomet *qui* = vilka, *obierut* med förkortningstecken, alltså *obierunt* = dog, *ano d* med två förkortningstecken, såle-

des *anno domini* = i Herrens år. Sedan årtalet, med romerska minuskelsiffror, som på tre ställen är markerade med små cirklar ovanför i ramen: *mccccxui* (*u* = *v*). Texten avslutas med *orate p eis*, d v s *orate pro eis* = bedjen för dem.

Men men, mellan årtalet och *orate p(ro) eis* står tre bokstäver med punkt efter varje, efter allt att döma *c.c.a.* Platsen är lämplig för två alternativ, antingen angivande av *dag* (om nu sönerna dog samma dag) eller någon from formel i initialförkortning. Jag kan inte få ihop det till någon dag, som stämmer med gängse formuleringar i anslutning till kyrkliga fester eller profana utgångspunkter av fornomersk eller senare typ. Det är frestande att tänka på *Corpus Christi*, Kristi Lekamens fest, men *a*:et låter sig näppligen infogas. Det lönar sig nog inte att spekulera i *a*. för *a(lera die)*, d v s annandagen, dagen efter Corpus Christi, vilken det året inföll den 19 juni. (Sen påsk år 1416: påskdagen den 19 april.) Så — och så kortfattat — brukade man inte ange dag.

Jag gissar friskt på *c.c.a.* = *Christus custodiat animas*, Kristus bevare själarna (deras själar). Frasen finns, utskriven, på en annan gravsten.

Om man utgår från den tolkningen, blir hela inskriften, med utelämnade eller förkortade bokstäver inom parentes:

Hic iace(n)t na/ti thorkilli brathe arm(ige-ri) et i (= prime) ux(or)is petrus iohan-n(es)/axolon thork/ill(us) q(ui) obieru(n)t an(n)o d(omini) mccccxvi c(hristus) c(us-todiat) a(nimas) orate p(ro) eis

I översättning:

Här vilar väpnaren Torkil Brahes och hans första hustrus söner Peder, Jens, Axel och Torkil, vilka dog år 1416 e.Kr. Kristus bevare deras själar. Bed för dem.

Hörnrundlarna är ett kapitel för sig. Vi läser de båda första, på den västra kortsidan, från öster och de båda andra, på östra kortsidan, från väster. I nr 1 står namnet Jesus (varom mera strax), nr 2 *nazarenus*, 3 *rex*, 4 *iud* (förkortning av *iudeorum*): *Jesus från Nazareth, judarnas konung*, med latinsk initialförkortning det välbekanta INRI. — I Johannesevangeliet låter Pilatus sätta upp en inskrift med den betydelsen på korset, avfattad på hebreiska, latin och grekiska. När översreprästerna opponerade sig mot konstaterandet "Judarnas konung", svarade Pilatus: "Vad jag har skrivit, det har jag skrivit." D v s han sade det väl på latin, tre ord: *Quod scripsi, scripsi*. På Nya testamentets grundspråk, grekiska, heter det: *Ho gégrapha, gégrapha*.

Det kan synas rätt underligt — rentav förmätet — att omge en gravskrift med inskriften på Kristi kors. Och det är, efter vad jag hittills har kunnat finna, alldeles unikt. Helt dominerande är annars *evangelistsymboler* i hörnrundlarna: en *ängel* för Matteus, ett *leon* för Markus, en *oxe* för Lukas och en *örn* för Johannes.

En detalj är värd att notera. I hörnrundel nr 1 (fig 3) är namnet Jesus uppdelat på två rader (liksom *Nazarenus* i nr 2). På nedre raden står *sus*, men övre raden har fått en V-formad skada, så att man nästan bara kan läsa *i*:et och på slutet ett litet streck. Det är alldeles för god plats för ett *e*. Men prosten Bexell, som annars hade det så svårt med inskriften (ovan s. 2), läste Jesus stavat *ihesus*. Det var en mycket vanlig stavning, som berodde på en missuppfattning av den gamla grekiska förkortningen av Jesu namn med första, andra och *sista* bokstaven jota, ēta (skrivet som H) och sigma, sedermera latiniserat till S, alltså det kända IHS.³ *H*:et, både stort och litet, åkte sedan med ge-

nom seklerna, och när man inte längre visste dess ursprung, uppfattade man det som ett vanligt H, som ingick i stavningen. *ihe* passar utmärkt i övre raden; man kan t o m ana början av ett *h* före skadan.

Prosten Bexell läste som sagt *ihesus* på 1810-talet. Då låg gravhällen enligt hans egna ord "framme uti koret". Vid kyrkoreparationen 1836 förflyttades den till korets norra vägg, och i senare tid har den flyttats till sin nuvarande plats. En stor spricka löper på tvären snett över stenen genom Brahevapnets buffelhorn. Från denna spricka — mellan buffelhornen — löper en något mindre spricka och mynnar ut i norra delen av en utbredd skada i västsidans södra kant, en skada som också drabbat hörnrundel 1 och sedan lagats med murbruk. Mycket talar för transportskada vid en flyttning. Jag tror att man *tappade* stenen 1836. v. Möller nämner ingenting alls om hörnrundlarna och deras text (kanske p g a besvär med nr 1?), och tystnaden har fortsatt i mer än hundra år. Traditionens makt är stor. Jag sänder en tacksam tanke till 203-årige prosten Bexell.

Om gravskriftens text kan ytterligare sägas, att det efter nästan varje ord (och efter vissa sifferbokstäver i årtalet) står en punkt i vertikalt mittläge (·). Av inristade tecken i ramen ovanför bokstäverna har nämnts små cirklar, som markerar romerska bokstavssiffror. Ett vanligt förkortningstecken är en liten parallelogram. Förkortning kan också markeras med en hake i själva texten. Vidare förekommer naturligtvis ett stort antal repor och andra märken, som inte alltid är lätta att skilja från avsiktliga tecken.

Efter denna mycket utförliga behandling av Brahestenen i Skummeslövs kyrka, utgångspunkten och ett huvudända-

Fig. 4. Brahevapnet på Herrevadsklosterstenen. Foto: Jan Raneke.

mål för uppsatsen, borde det vara tid för den mera summariska behandlingen av nästa monument. Men en synnerligen mänsklig fråga tränger sig på: *Varför* dog de fyra unga Braherna ett och samma år 1416? Återbesök av digerdöden från år 1350? Skeppsbrott? Krig? Det lär aldrig bli klarlagt. Skriftliga källor lämnar oss i sticket. En notis i en genealogisk tabell hos Tycho de Hofman, *Efterretninger om velfortiente danske Adelsmaend*, 1777—1779, kan ha samband med de fyra, men det talas där om *tre* söner till TB:s farfar.²

Mot en samtidig våldsamt död talar frånvaron av *dag* — och kanske av någon antydan — i gravskriften. Smittosam

sjukdom förefaller troligast. Man vet att pesten härjade i Nordtyskland 1413—1416⁴ och att danskarna hade livliga kontakter och konflikter i Holstein just år 1416. Andra tänkbara farsoter: dysenteri, tyfoidfeber, smittkoppor.⁴

2. Brahestenen i Herrevadskloster

Ljus sandsten. Längd 2,1 m, bredd 1,265 m. Den påträffades i cistercienserklostrets ruiner av kammarherren och översten C.E. von Geijer (adlad farskusin till Erik Gustaf) under hans ståthållartid på Herrevadskloster 1823—1857.

Stenen är placerad — och torde under långa tider ha varit placerad — stående.

Översidans och långsidornas text är påfallande väl bevarad, medan nedersidans text (läses uppifrån!) delvis är kraftigt nedsliten (det gäller mindre än hälften av namnet *thorkilli brathe*, men det råder inget tvivel om läsningen). Har männe hårda skodon skavt nederkanten lagom över golvytan?

Över hela stenen går ungefär på mitten en horisontell spricka, överflödande lagad med modernt material i helt avvikande färg (blågrå).

Brahevapnet i mittelfältet är slående likt det på Skummeslövsstenen. Mycket talar för att det är samme konstnär, med 10 års mellanrum. På Herrevadsklosterstenen ansluter buffelhornen direkt till övre textramen, utan plats för ev tilltänkta påfågelfjädrar. Skummeslövsstenen har sådana. På Herrevadsklosterstenens vapensköld ingår stolpen i stenens släta yta, medan fältets båda delar är nedsänkta och skrovliga (kanske en gång bemålade). Således ljus stolpe mot mörkare fält. Stor och djup skada i sköldens övre del.

Förkortningarna är rikliga, likaså tydliga förkortningstecken av olika slag ovanför och i texten och ringar över bokstavssiffror. Specialtecken för *perp* i *perpetua* och *rum* i *quorum*. Gotiska minuskler i låg relief, enligt min mening ej av samma hand som Skummeslövsstenens.

Med smärre ändringar av den traditionella texten — och med anspråk på slutgiltighet — läser jag (utelämnade eller förkortade bokstäver inom parentes):

Hic iace(n)t i(n)fra sc(ri)pti p(ri)mo pet(r)us brathe q(ui)obiit an(n)o d(omi)ni mcccxc et uxor sua d(omin)a an(n)a q(ue)obiit an(n)o d(omini) mcd ite(m)/alleth uxor thorkilli brathe q(ue)obiit/an(n)o nati(vi)tat(is) eiusd(em) mxcui quo(rum) ani[m]e in pace (perp)etua req(ui)esca(n)t

Översättning:

Här vilar nedan skrivna, först Peder Brahe, som dog i Herrens år 1390, och hans hustru Fru Anna, som dog i Herrens år 1400, likaså Torkil Brahes hustru Alhed, som dog i Densammes födelses år 1406, vilkas själar må vila i evig frid.

3. Brahestenen i Halmstad

Denna sten är försvunnen men inte helt förlorad. Den återuppstod, i sprödare form, för bortåt 40 år sedan genom att dåvarande fil. kand. Harald Widéen i Skara stiftsbibliotek fann ett antal teckningar av äldre gravhällar, bland dem just TB:s och hans hustru Meretes. (Kungl. Biblioteket, handskr. F1 4 b.)

Erik Salvén (GHÅ 1941 s. 209 ff.) menar att teckningen utförts av E. Brenner för Antikvitetskollegiets räkning år 1673,

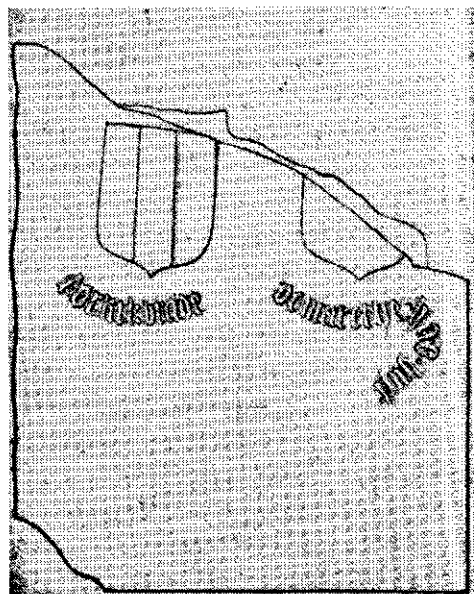

Fig. 5. 1600-talsteckning av den försvunna gravstenen.

Fig. 6-9. Örkelljungkalken. Foto Helsingborgs museum.

Fig. 6. Kalken med cuppa, skaft, nod och fotplatta.

när han åtföljde Karl XI på dennes eriksgata genom Västergötland, Halland och Skåne. Stenen var som synes stympad vid avritningen, och Meretes vapensköld är icke utförd. Texten är enkel nog, gotiska minuskler på landets språk: *torkil brade oc marethe ha(n)s hust(ru)*.

Mot slutet av sitt liv skaffade sig TB ett gravkor i eller invid svartbrödraklostret, S:ta Katarinas kloster (utgrävt 1937, identifierat 1958; Märta Hähnel i GHÅ 1965, s. 5 ff.). Efter reformationen raserades klostret, och gravstenen flyttades till sta-

dens kyrka. Där låg den i stora gången, omnämnd av riksantikvarien Johan Perringsskiöld (1654—1720). Sedermera försvann den.

4. Brahekalken i Örkelljunga

I sitt handskrivna verk *Monumenta prae-cipua* ... (1598), tryckt med diverse fel i Lagerbrings *Monumenta Scanensia* 1 (1744), berättar Chytræus Wejanus om en silverkalk och paten i Örkelljunga kyrka med TB:s vapensköld i mitten, omgiven av *Hustru Ingefred* (?) med Kempe-

Fig. 7. Från heraldisk vänster: ALHEED-TB-MEERDHE.

vapnet liljan och *Hustru allheed* med sparre över hjärta.

I en förteckning 1662 över Örkelljunga kyrkas inventarier upptages ”... en Kalk och Disk aff Sölff, förgylt ...”, i 1763 års inventarieförteckning ”1 förgylt Kalk och Disk”; 1830 anges också föremålens vikt. Något tidigare omnämnande än 1662 har inte kunnat påträffas i offentliga handlingar. (Landsarkivet i Lund har stått till tjänst med dessa uppgifter.)

v. Möller (s. 215) talar om misstag hos Chytr. Wej. och fortsätter: ”Vapnen äro de af Chytraeus uppgifna, men numera sitter de danska Brahernas öfver Alheeds, den svenska Forstena ättens (sparre med löf under) öfver Thorckild Brahes och Kempevapnet eller liljan öfver Meerdhes namn. Då vapensköldarna äro i upphöjt arbete och fastlödda på kalken, förklaras den under tidernas längd skedda förvexlingen.”

Ejwertz (s. 94):

”en kalk av silver med följande inskrift på foten: *Hvstrv Alheed. Thorckild Bradhe. Hvstrv Meerdhe*. Kalken är tillika försedd med Torkils och hans hustrurs familjevapen, utförda i relief vart och ett för sig och därefter fastlödda på kärlet.” I fotnot hänvisas till v. Möller. Åtskilligt bevisar att Ejwertz ej sett kalken.

Kalken är fortfarande i bruk, renoverad och förgylld mer än en gång. Skaftet, noden och den 8-passformade fotplattan stämmer med den höga åldern. Cuppan är av senare datum. Silver på fotens och skaftets insida och glänsande sådant på nodens dekorationer och delar av vapensköldarna. På tre (fig 7) av de åtta passen står, med lätt lutande latinska majuskler, i ordning från vänster för betraktaren (heraldiskt tvärtom: Alheed första hustrun): *HVSTRV·MEERDHE — TORCKILD·BRADHE — HVSTRV·ALHEED*. Märk

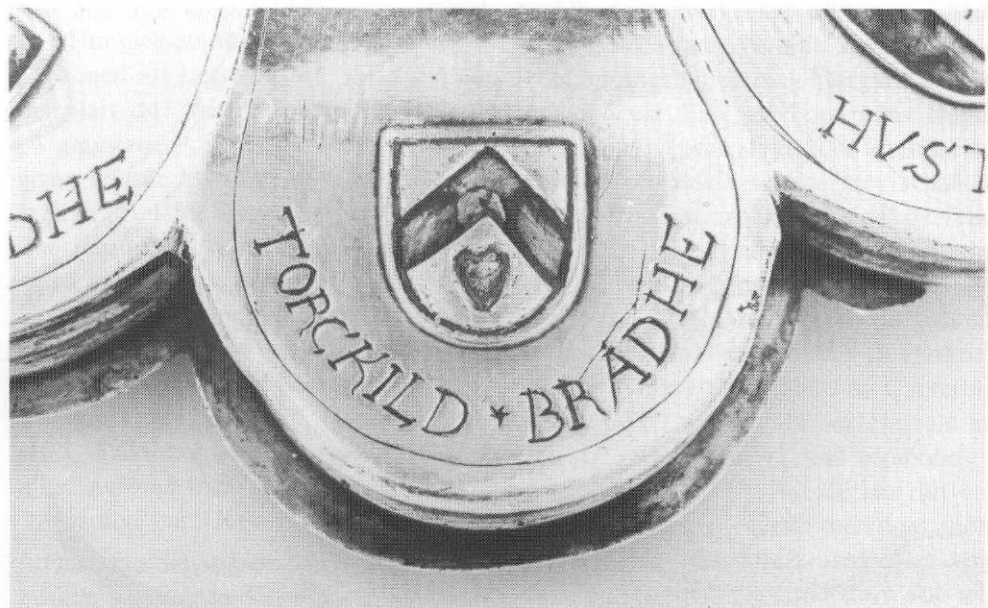

Fig. 8. TB och vapensköld med sparre över hjärta.

TORCKILD med CK, knappast 1400-talsstavning. Bokstäverna är också av senare typ. Huruvida den föregående skriften överallt är rätt uppfattad, är svårt att avgöra. Jfr Chytræus Wejanus ovan s. 7f. MEERDHE ser litet misstänkt ut, särskilt R:et och vissa ytterst svaga konturer på passets yta. Eller har det allra tidigast inte stått några namn alls? — Allra senast är inskriften på cuppan: Tillhör Örkelljunga kyrka.

De tre silverinfattade vapensköldarna är numera fastsatta med klämmor genom hål.

Skölden över HVSTRV·MEERDHE innehåller en kraftigt förgylld lilja. Skölden över TB (fig 8) är något skadad och sitter löst. Den har en sparre med förgylld hjärta. Skölden över Alhed är Braheskölden, med markant silverglänsande stolpe, vilken dessutom är försedd med en svart ranka som damaskering.

Vapensköldarna är i stort sett original.

Placeringen inkl namnen är förbryllande. Kalken och patenen kan mycket väl ha donerats till den då ganska nyuppförda kyrkan i Örkelljunga.

På de bägge passen till vänster om de tre nämnda är *ingraverade* två hela vapen, det ena med initialerna C och WF, det andra med M och W (fig 9). Vapnen och initialerna tillhör det danska riksrådet Christopher Ulfeldt till Svenstorp, Råbelöv, Vankiva o s v och Maren Urup till Ugerup och Ovesholm. W = U. "Vargörn" resp *vådurshorn* i vapnet. Paret gifte sig 1605. Rimligen bekostade en av dem eller båda en större renovering av kalken, kanske rentav i samband med bröllopet (som kanske rentav ägde rum i Örkelljunga!). Eller kanske med anledning av deras son Björns förmålning med en Margareta Brahe 1639.

Två tomma pass på fotplattan fick alltså den ur modern antikvarisk synpunkt tivelaktiga äran att hysa sentida vapen och initialer. Lediga för ansökan återstår

Fig. 9. Christopher Ulfeldts och Maren Urups vapen.

tre pass för blivande renoveringsdonatorer. Men någon sådan ansökan lär inte komma att beviljas.

5. Ett stycke personhistoria

Den danska Braheättens medeltida historia var på åtskilliga punkter länge svept i dunkel, och dunklet har ingalunda helt skingrats. Alltför länge har man alltför noga följt handskrivna sammanställningar, och många bevisligen felaktiga uppgifter har visat stor livskraft. De har fortsatt sin existens i ganska moderna genealogiska böcker, vilka i sin tur anlitats som källmaterial. Först mycket sent har man börjat ta vederbörlig hänsyn till primärkällor.

DAA, som genom åren har haft mycket om bakfoten vad gäller Braheätten, efterlyser i årg. 1950 en reviderad utgåva av ättens genealogi. Jfr Henry Bruun, *De danske Braher*, i ALE 1969/3 s. 9 ff.

Vi skall mest uppehålla oss vid *Torkil Brahes* giftermål. Men först något om hans fader *Peder* och mystiken kring dennes giftermål. *Sophie Brahe* uppger att *Peder* först gifte sig i Sverige och fick en son, "som kom iche till Allders", och sedan gifte om sig med "en Jomfru paa Renndeness", som hette "Osse Kiørning" och var "Jenns Henndrichssens datter". Med henne fick han Ränneäs i hemgift. DAA 1888 nämner *Ose Kyrning* som enda hustru, död 1390 (samma år som *Peder* dog). Uppgifterna vidarebefordras av *Ejwertz* s. 89. Men hur går det ihop med den helt säkra texten på Herrevadsklosterstenen (ovan s. 6)? Här vilar ... *Peder Brahe*, som dog A.D. 1390, och hans hustru *Fru Anna*, som dog A.D. 1400 ... ! DAA 1950 har, troligen efter någon information om Herrevadsklosterstenen, gjort ett tillägg, s. 6 i rättelserna: gift "2° m *Anne* ... † 1400". Problemen kvarstår. Tex-

tens *äna* inte = ett aldrig så latiniserat *ose*. Hur gick det för Ose? Hann Peder år 1390 med att begrava Ose, gifta om sig och själv dö? Varför saknas Oses namn på gravstenen? Sannolikt är hennes angivna dödsår 1390 felaktigt, påverkat av samma årtal för Peder. Vidare tycks en Ose Jensdotter (Kyrning) inte gå att belägga inom dansk eller svensk adel. I en annan handskriven släktbok från första hälften av 1600-talet (på Lunds UB) skrivs hon "Aase" (utan Kjørning/Kyrning) och anges som dotter till "Jens Heinrichsen". Släktnamnet Kyrning el. dyl. må alltså avföras från diskussionen, liksom "Åses död" år 1390.

Om man delvis tror på Sophie Brahe, beaktar gravstenen och överväger mänsklig praxis, skulle Peder Brahe ha gift sig *tre* gånger, först i Sverige, sedan med en Ose Jensdatter, som dog och fick sin gravplats (ev med gravsten) åtskilliga år före 1390, och slutligen med Anne, som överlevde honom i tio år och av styvsonen Torkil bereddes plats i grav och på sten hos maken och dennes svärdotter Alhed. Kanske hade Anne och Alhed i livet stått varandra särskilt nära, kanske alla de tre.

Peder hade ännu en son, Axel. En sonsonsonson till Axel (fem rakt nedstigande led) var Tycho Brahe († 1601). Sophie var Tychos syster.

Årtalen för *Torkil Brahes* födelse och död är okända. Av dokumenterade aktiviteter och annat att döma kan hans livstid ungefärligen sättas till senast c. 1370—c. 1450. Hans levnad, hustrur och döttrar skildras med *schwung* och ganska riklig dokumentation av Ejwertz s. 89—97. Jag hänvisar hjärtligen till hans framställning, inskränker i motsvarande mån mina personhistoriska utläggningar och förklarar mig med vissa undantag dela hans syn på det genealogiska komplexet.

TB var en mycket betrodd man, i både högpolitiska och enskilda sammanhang. Han upptogs i drottning Margaretas riksråd och var Erik av Pommerns trogne medhjälpare. Han uppträder i många urkunder som *medbeseglare*, d v s han är med och bekräftar med sitt sigill överenskommelser, förlikningar, gårdsköp, donationer m m. Han sörjde för andras och eget bästa och längre fram för sin själs salighet t ex genom donation av en gård och en kvarndamm till Thomas av Canterburys altare i Lund år 1447 och genom att grunda S:t Gertruds kapell i Laholm.

I fråga om TB:s giftermål har rätt och råder synnerligen delade meningar inom den genealogiska litteraturen. Det vore gagnlöst att här söka redogöra för alla idéer om ett, två eller tre äktenskap, hustrurnas härstamning och barnens mödrar. Enl v. Möller och Ejwertz är äktenskapsschemat följande: Gift 1° med Alhed † 1406, 2° med Magdalena † före 1409, 3° med Merete † 13/4 1456.

Argumentering

Alhed (i formen *alleth*) förekommer som TB:s hustru med dödsåret 1406 på gravstenen i Herrevadskloster. Vidare på Örkelljungakalken: *HVSTRV ALHEED*. Hon representeras på Skummeslövsstenen av det nästan säkra *i ux* = den första hustruns. DAA 1895 uppger att hon var dotter till Evert Grubbe till Alslev (Själland) och Margrete Jensdatter Rud, båda av mycket förnäm dansk börd. På starka grunder lanserar Hans Gillingstam (i ett brev till mig 6/5 1978) Alhed som identisk med *Aleta Klausdotter*, dotter till Claus Snakenborg och Ingegerd Magnusdotter (Sture). Aleta är därmed mor till *Johanna Torkildsdotter*. Gillingstam åberopar bl.a. ett 1433 utfärdat brev för Halla prästbol i Södermanland (sparreska kopieboken B

16, f. 387^v—389 i Riksarkivet). Mera där-
om nedan s. 14. — Vi konstaterar *fyra*
söner, döda 1416 och förslagsvis födda
huvudsakligen på 1390-talet. Någon över-
levande son skulle säkerligen ha låtit höra
av sig. Sedan blev det idel flickor för TB.

Vi går direkt till det *sista* äktenskapet,
med **Merete**, vilket betr. både föräldrar
och döttrar är synnerligen väl styrkt av
urkunder (många i Repertorium diploma-
ticum regni Danici mediaevalis; Ejwertz
hänvisar). Merete återfinns också på Tor-
kils och hennes avtecknade gravsten (*ma-
rethe has hust*) och på kalken (*HVSTRV
MEERDHE*).

Här och var förekommer gamla upp-
gifter om att Merete var dotter till Jon
Litle till Tommarp med en lilja i vapen-
skölden. Hennes far var emellertid väpna-
ren *Jöns Laurens* till Halkvi i Upp-
land, med ett ringspänne i skölden. Hon
hade nämligen en bror Erik Jönsson till
Halkvi. Vid en arvsförrättning på borg-
stugan i Helsingborg den 21/1 1472 ställ-
des en fråga, om Erik Jönsson till Halkvi
levde efter Meretes död. Det konstatera-
des att hon levde lång tid efter honom och
lämnade fyra döttrar efter sig. Vid ett
annat tillfälle hade en dotter till Merete
kallat Erik Jönsson för morbror. — Erik
Jönsson har vållat Djurklou stort bekym-
mer, även med tanke på ringspännet i
skölden. Merete existerade nämligen inte
för Djurklou.

Ringspännet: Över *HVSTRV MEERD-
HE* på Örkelljungakalken sitter en vapen-
sköld med en förgylld *lilja*. Här avspeglas
sannolikt en gammal föreställning om
Jon Litle med liljan. Vid renoveringen av
kalken på 1600-talet — kanske var sköl-
demärkenas konturer delvis utsuddade;
annat tyder på det — kan den föreställ-
ningen ha spelat in. För övrigt torde ett
otydligt ringspänne kunna förväxlas med

en otydlig lilja.

TB och Merete hade döttrarna *Ellen*,
g.m. Anders Stigsson Tott till Näs (Trol-
lenäs), *Barbara*, g.m. Stig Olofsson Krog-
nos till Krapperup och Bollerup, ett rivigt
och mäktigt fruntimmer, "fru Barbara av
Skåne", *Merete*, g.m. Peder Laxman till
Vallen, och *Gundel*, g.m. Arvid Båt till
Vastad och Mickedala. Om de fyras gif-
termål är både officiella dokument och
Sophie Brahe eniga (men Sophie ger dött-
rarna en annan moder).

Det återstår en omdiskuterad hustru
och en dokumenterad Torkildsdotter, den
för oss svenskar betydelsefulla *Johanna*,
som icke var dotter till Merete. Behand-
lingen av dessa båda damer blir nödvän-
digtvis ganska ingående, och jag hoppas
läsarens tålamod inte skall sättas på för
hårda prov av genealogisk, heraldisk och
arvsrättslig art.

Den omdiskuterade hustrun är **Magda-
lena**, dotter till *Jöns Eskilsson* (Eskilssö-
nernas ätt, med sparre över fallande blad,
ev hjärta) och *Ingeborg Bengtsdotter*
(Örnfot). Sophie Brahe talar med all tyd-
lighet om Magdalena, "Her Jenns
Eschellssens datter", beskriver detaljerat
— med färger — hennes vapensköld
(sparre över hjärta!), gör henne till TB:s
enda hustru och moder inte bara till Jo-
hanna — som dotter nr 5 — utan också
till de fyra Meretedöttrarna, vilkas gifter-
mål hon korrekt återger. Men i margina-
len p. 158 finns fyra notiser av fyra andra
händer än renskrivarens. En av dem talar
om en fru Alhed, en annan om en fru
Merete, "Jon Lillis dater Aff Thomme-
rup"! I den ovan s. 11 nämnda hand-
skrivna släktboken i Lund anges Magda-
lena som TB:s hustru (i övrigt många fel).
I ytterligare en handskrivna släktbok på
KB i Köpenhamn, med beteckningen
Håndskr. Thott 1113 2° säges om TB:

”han war 2 ganger gift, 1. Med Frue Maline, som andre kalder Alhed Jens Eskilsøns datter”. Som andra hustru nämnes ”Mergrete Lillie Jonsdatter”. 5 döttrar med henne, inkl nr 5 Johanna!

Dessa handskrifter vittnar i varje fall om en stark gammal tradition att TB hade en hustru Magdalena. Den traditionen bör nog tillmätas visst värde.

Djurklou säger rent ut, att Jöns Eskilsson, gift med Ingeborg Bengtsdotter (Örnfot), vilken senare dog före 1409, *bevisligen* har haft en dotter Magdalena, gift omkr. 1406 med TB. Utan angivande av källa talar han också om en uppgörelse rörande gods mellan Jöns Eskilsson och hans svåger (= hustru Ingeborg Bengtsdotters bror) *Karl Bengtsson* (Örnfot). Några bevis framlägges inte, men jag tror de har samband med en fotnot till uppgiften om Ingeborgs död före 1409: ”Enligt meddelande af framl. h. e. grefve G.A. Sparre.” Detta publicerades 1891. En mycket likartad fotnot har v. Möller (1872) s. 215: ”Enligt meddelanden af Excellensen, G.A. Sparre.” Notan gäller, citerat: ”... Thorkild Brahes 2:dra hustru, Magdalena, en dotter af Jöns Eskildsson och fru Ingeborg Bengtsdotter (Örnfot). Thorkild Brahe gifte sig med henne straxt efter Alheeds död och senast 1407, men var åter enkljng 1409, då han i Upsala, å sina barns vägnar, skiftar arf efter Katrina Magnusdotter, Karl Bengtssons (Örnfot) enka.”

Excellensen Gustaf Adolf Vive Sparre (1802—1886), bl.a. justitiestatsminister, tillika framstående genealog, har alltså givit besked till v. Möller och Djurklou. Källan torde vara den sparreska kopiebooken B 15 nr 37, en avskrift från tidigt 1600-tal av en överenskommelse i arvsfrågor 4/1 1409 i Uppsala. Denna urkundsavskrift, som inte ingår i det svenska

diplomatariet, är en mycket viktig källa (trots vissa besvärligheter för kopisten med skriften och fornsvenskan) och enligt min mening avgörande för TB:s hustru Magdalenas existens.

”Iak Thorkild Bragðhe” är första person i förlikningsbrevet, och sigilleringen sker under högtidliga former ”thet årene efter Gudz byrdh, M.cd. Nijende, næsta fredagen efter åttundha dag jula, inom Upsalum, i högborna Förstinno, mina Nåduga fru, dråtnung Margaretho nerware ok ärlika manna ... och flere Riijksins manna”. (TB stod i gunst hos unionsdrottningen Margareta.)

Vad gällde tvisten och sedan förlikningen? Väpnaren *Magnus Porses* († 1380) ena dotter i andra äktenskapet, *Katarina Magnusdotter* (den andra dottern hette *Birgitta Magnusdotter*) gifte sig med ovannämnde Karl Bengtsson (Örnfot), bror till Ingeborg Bengtsdotter. Hon fick av Karl Bengtsson en nätt morgongåva i form av ett antal gods. Efter hans död i slutet av 1300-talet gifte hon om sig med *Henrik Dume*, bror till drotsen Bo Jons-son Grips maka Margareta Dume. Hon skänkte bl.a. morgongåvan till Henrik Dume. Båda äktenskapen blev barnlösa. Efter Henrik Dumes och Katarina Magnusdotters död (före 1409) gjorde riddaren *Erik Stensson*, Katarinas syster Birgittas andre make, anspråk på arvet inkl morgongåvan å egna, Birgittas och deras arvingars vägnar.

Det är här TB kommer in i bilden med arvsanspråk å egna och sina arvingars vägnar. Det blir tvist och 4/1 1409 förlikning mellan TB och Erik Stensson. TB och hans arvingar får morgongåvan men överlåter i gengäld till Erik Stensson, hustru Birgitta och deras arvingar det ”tjonde penningzland iord”, som TB å egna och sina barns vägnar säger sig ha

haft rätt till.⁵

Men vad grundade TB sina och sina arvingars anspråk på? Han kunde inte komma in från annat håll än via *Magdalena*. Det hela sammanhänger med morgongåvornas ursprung och speciella karaktär. Det hände inte sällan, att givarens släkt processade om en morgongåva som man tyckte hade kommit på avvägar. Karl Bengtssons morgongåva borde gå tillbaka till Karl Bengtssons arvingar, i första hand systemen Ingeborg Bengtsdotter. Men hon och Jöns Eskilsson var döda. Genom istadarätt blir nästa arvinge Ingeborgs dotter *Magdalena*. Men när TB lät skriva "iak ... oc mina arfwa", utan att hustrun nämndes, *måste Magdalena ha varit död*. Arvet gick alltså vidare till TB, hans dotter *Johanna* och hans fyra söner (de senare hade sju år kvar att leva ...).⁶

Arvshistorien synes mig visa, att *TB rätt snart efter Alheds död 1406 gifte sig med Magdalena och att hon dog före 1409*.

Om *Johanna* hade varit *Magdalenas* dotter och därmed dotterdotter till Ingeborg Bengtsdotter (Örnfot), skulle hon ha fötts någon gång under åren 1407—1408. 1423 gifte hon sig eller blev bortgift med det svenska riksrådet Knut Karlsson (Örnfot), † 1436 eller 1437. Som *Magdalenas* dotter skulle hon vid bröllopet ha varit c. 15 år. Giftermålet med en syssling på mödernets skulle kunna ses som förnyat samband med Örnfotarna. Kanske skulle hennes existens som dotterdotter till en Örnfot trots den spåda åldern ha kunnat ge ökad tyngd åt TB:s Örnfotbaserade arvsanspråk 1409.

Som ovan sagts (s. 11f.) framför Hans Gillingstam *Johanna* som dotter till *Aleta* Klausdotter (Snakenborg) och TB. Jag relaterar kortfattat hans övertygande utred-

ning i nämnda brev till mig av den 6/5 1978.

I brevet av år 1433, utfärdat av Knut Karlsson (Örnfot) och hans hustru *Johanna* (ovan s. 11f.), återkallas ett äldre donationsbrev av Eggard van Kyren och hans bror Hinze Lydersson på gäld uteblivna själamässor. Prästbolet får behålla done-rad jord på villkor att själamässor hålles för 9 uppräknade personer. Av dem är 6 nära släktingar till Knut Karlsson: hans fader och morfar, en morbror och en tidigt avliden broder, hans mor och mormor. Vidare förekommer *Torkel Bragde*, Ingegerd Magnusdotter (Sture) — systerdotterdotter till Eggard van Kyren och syster till Algot Magnusson⁶ — och hennes dotter *Aleta* Klausdotter, TB:s första hustru och *Johannas* moder.

Så långt med delvis annan skrivning Hans Gillingstam. Nr 1 i raden är Karl Magnusson (Örnfot), Knut Karlssons fader, och nr 2 *Torkel Bragde*, *Johannas* fader. Med nr 1 och 2 etableras alltså bästa jämlighet mellan Knut Karlsson och hustru *Johanna*. *Johanna* tillgodoses med själamässor för fader TB, pr "förköp" c. 17 år före hans död.

(Det är icke troligt att i stället TB:s *farfar* avses², vilken enl Sophie Brahe "drogh till Suerig oh bleff der". Han skulle i så fall av någon okänd anledning ha varit med på den "gamla listan" över själamässor. *Johannas* yngste bror med samma namn som TB och dennes farfar, † 1416, kan det inte heller gärna vara fråga om. Rent teoretiskt kan det tänkas, att hustru *Johannas* engagemang i brevet 1433 inskränktes till själamässor för fader TB och att Eggard van Kyrens systerdotterdotter jämte dennas dotter kom med från "gamla listan".)

Med själamässor också för *Johannas* mormor och mor är förteckningens arki-

tektur högst tilltalande och uppfyller rimliga krav på ömsesidig släktrepresentation. Det må noteras att *Magdalena* inte nämnes. — För sina fyra söner hade nog TB ordnat saken själv.

Efter Knut Karlssons död gifte Johanna om sig 1439 eller 1440 med den svenske väpnaren *Magnus Laurensso*n av numera okänd härkomst. Med honom hade hon en son *Peder*, som antog sin morfarsfars namn, *Peder Brahe* (enligt anteckning av annan hand hos Sophie Brahe villkoret för Johannas och Magnus' bröllop), men behöll sin faders vapen. Peders son *Joachim* var gift med Gustav Vasas syster och miste huvudet vid Stockholms blodbad. Med Joachims son *Per Brahe d.ä.* upphöjdes ätten i grevligt stånd 1561. Den utslocknade 1930. Dess stammödrar var alltså Johanna Torkildsdotter. Den danska Braheätten utslocknade 1786 men levde strax upp igen genom anknytning till Billeätten under namnet *Bille-Brahe*. Den lever ännu.

Det återstår en liten handgriplig sak, som tycks mig kunna ytterligare styrka TB:s giftermål med Magdalena. Över TB:s namn på Örkelljungakalken sitter som sagt en vapensköld med *sparre över hjärta*. Sådan var Magdalenas och — kanske med variation blad/hjärta — Eskilssönernas sköld. Enligt Sophie Brahe förde Magdalena i sitt vapen en gyllene sparre i vitt fält över ett rött hjärta med grönt blad däruti. På kalken är sparren av silver och hjärtat förgyllt. Hur än Chr. Ulfeld och Maren Urup (ovan s. 9) lät restaurera den detaljen, kom skölden i stort sett att motsvara dåvarande tradition, och jag vågar mena att vapensköldens förekomst pekar på en hustru Magdalena Jönsdotter (Eskilsson), även om namnen och vapensköldarnas placering inte överensstämmer med den ursprungli-

ga anordningen.

Om originalschemat består, hur kunde då TB komma på den idén att sätta Meretes vapensköld över hennes namn, Braheskölden över Alheds och Magdalenas över sitt eget? Kompositionsmissiga skäl kan ha spelat sin roll: i stället för fyra namngivna och med vapensköld försedda personer på rad och skyltning med hela tre hustrur skulle det ha befunnits mera symmetriskt och koncentrerat med herr Torkil i mitten och en någorlunda långvarig hustru på vardera sidan.

I förhoppning om en diskussion (men knappast om en slutgiltig lösning) tillåter jag mig framkasta en heraldiskt äventyrlig hypotes: genom att placera Magdalenas vapensköld över sitt eget namn (och flytta Braheskölden till den första hustrun Alhed, moder till fyra söner och en dotter) skulle TB ha velat bringa Magdalena i åtanke och kanske ge en antydning om detta andra äktenskaps parentesartade korthet. Vapenspråket var förr i tiden levande och rikt, och det finns exempel på underfundig och okonventionell hantering därav.

En sista fråga: När gifte sig TB med Merete? Något exakt svar kan inte ges, men det förefaller sannolikt att han gifte om sig ganska snart, liksom efter Alheds död. Helt orimlig är väl inte tanken att han gjorde upp med Jöns Laurensso till Halkvi om Märta-Merete, när han var i Uppland A.D. MCDIX.

FÖRKORTNINGAR

DAA = Danmarks Adels Aarbog 1884 — .

Djurklou = Gabriel Djurklou i Historisk Tidskrift 1891, s. 149.

Ejwertz = Axel Ejwertz, Laholms historia I, 1961, s. 89—97.

GHA = Föreningen Gamla Halmstads Årsbok 1924 — .

v. Möller = Peter von Möller i Hallands Fornminnes-Förenings Årsskrift 1872, Skummeslöfs kyrkas minnen, s. 213 ff.

Prosten Bexell = S.P. Bexell, Hallands historia och beskrivning, 1817—1819, ny uppl. 1923—1925.

Sophie Brahe = Sophie Brahe, Slegtebog. Ny utskrift Helsingör 1626 (första versionen 1600). Handskriften förvaras på Lunds UB.

TB = Torkil (Torkel, Torkild, Thorkild etc., lat. Thorkillus) Brahe (Bragde, Bradhe etc., lat. Brathe).

Noter

¹ Nykterhetskämpen Peter Wieselgren, som också var heraldiskt och genealogiskt kunnig, har i sitt handskrivna verk Bidrag till en svensk vapentolkning och ättlära, Göteborgs UB, delvis beskrivit och ritat av Brahevapnet på Skummeslövsstenen, försökt tyda inskriften och påpekat misstag i fråga om TB:s farfar. Se not 2.

² Hos Sophie Brahe, p. 151, finns tillfogade anteckningar av en annan hand. De tyder på viss kännedom om stenen, men det uppges där att TB:s farfar med samma namn ligger i Skummeslövs kyrka, vilket varken farfadern eller TB har gjort. Även annat pekar på felläsning. Jfr Tycho de Hofman s. 5 och Peter Wieselgren not 1.

³ IHS har omtolkats som initialförkortning av *In Hoc Signo* (= I detta tecken + *vinces*, skall du segra) och *Iesus Hominum Salvator* (Jesus människornas frälsare), ja t o m — detta internationella IHS — som *Iesus Herrens Son*.

⁴ Enligt meddelande av doktor Bengt Lundström, Vänersborg.

⁵ Några uppgifter är hämtade från Filip Liljeholms recension av Hans Gillingstams doktorsavhandling, Personhistorisk Tidskrift 1955 s. 133. Liljeholm uppger också att Magnus Porse i ett tidigare äktenskap fick en dotter Katarina. Denna Katarina Magnusdotter dog rätt tidigt och är icke med i arvssammanhanget.

⁶ I sina genealogiska samlingar motiverar Claes Annerstedt (1839—1927) arvsanspråken efter ungefär samma linje. — Det må om avskriften av brevet 4/1 1409 ytterligare sägas, att kopisten ritat av TB:s sigill (med en ranka på vapensköldens stolpe — jfr rankan på kalkens Brahesköld —) och ett tomt sigill samt två sigillremsor. De tre medbeseglarna Algot Magnusson, Sture Algotsson och Gustaf Algotsson (de tre tillhörde Stureätten) var Birgitta Magnusdotters "förstagiftesdotters" svärfar, sväger och make. Om TB:s första hustru hette Aleta Klausdotter († 1406), var medbeseglarna dessutom hans svärmors bror och brorsöner samt denna hans hustrus morbror och kusiner.

TACK

till Göran Axel-Nilsson, Per Ekström, Torkel Eriksson, Hans Gillingstam, Arne Modén, Jan Rancke, Ivan Svalenius m.fl. sakkunniga, vilkas *bona officia* jag utan större hämningar har nyttjat.

Kvarteret S:t Peter i Lund

Bebyggelse och aktivitet i ett marginellt stadsområde under medeltiden

Av Axel Christophersen

Lund är en av landets bäst dokumenterade städer beträffande kulturlager från medeltiden. Få städer kan uppvisa bebyggelselämningar av sådan omfattning med en lagerbild i stadskärnan på åtskilliga meter. Det senaste årets utgrävningar visar, att viktig information om tomtindelning och bebyggelsehistoria även kan hämtas från perifera stadsdelar, även om de bevarade lämningarna har anspråkslösare karaktär.

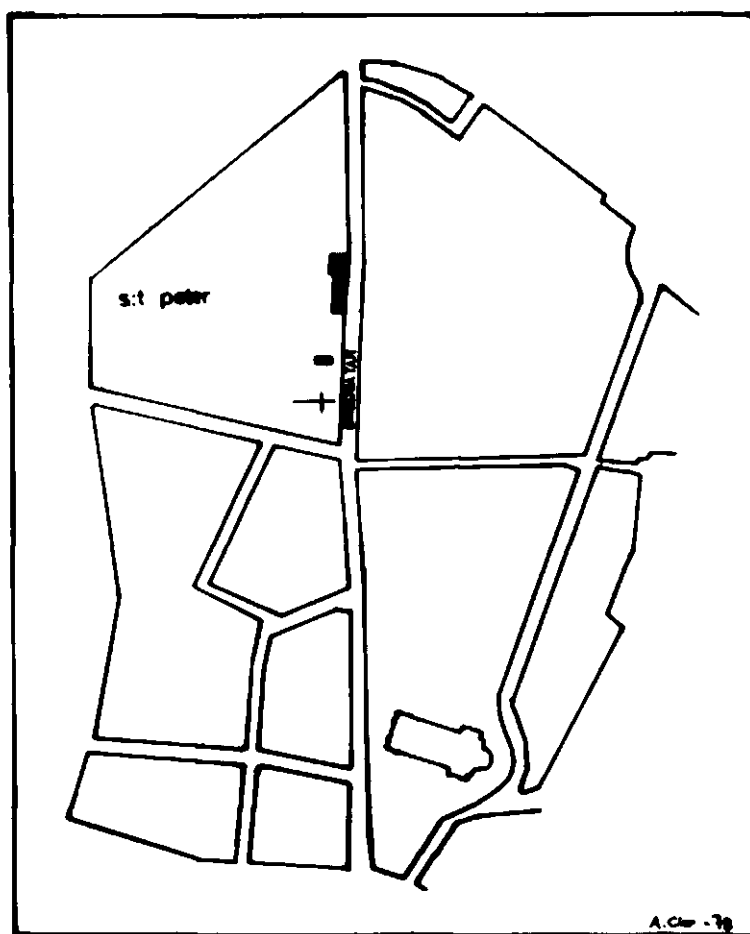

Fig. 1. Utgrävningsområdets belägenhet i kv S:t Peter. Den utgrävda S:t Peterskyrkan markerad med ett kors, de antagna resterna efter Kommenderegården, utgrävd 1914 av Karlin, markerade med en svart rektangel.

Inledning

Det var med en viss förväntan som arkeologer från Kulturens Stadshistoriska avdelning i mitten av april 1978 satte spaden i jorden på den stora rivningstomten norr om restaurang Åke Hans i kv S:t Peter i Lund. Förhoppningarna var inte så mycket grundade på möjligheten att göra sensationella fynd utan utgick helt enkelt från möjligheten att få kunskap om en del av Lunds marginella stadsbebyggelse i norra delen av staden — ett område av medeltidsstaden som vi inte känner till särskilt väl. En provgrävning under 1977 visade att kulturlagren i området var minst 2 meter tjocka och att humus och gödsellager gav utmärkta konserveringsförhållanden för organiskt material. Vi kunde därför utgå ifrån att en arkeologisk undersökning i bästa fall kunde ge oss helt ny information om bebyggelsestruktur, ålder och funktion på området i denna nordliga del av Lund.

Anledning till utgrävningen var att HSB under 1978 skulle uppföra ett stort bostadskomplex i kv S:t Peter omfattande tre av de ursprungliga tomterna (nr 7—9) norr om Åke Hans (se fig 1). Ut mot Bredgatan är tomterna mellan 15 och 20 m breda och sträcker sig i öst-västlig riktning genom hela kvarteret fram till S:t Laurentiigatan. Inom detta enorma område enades man om att gräva ut den östligaste delen ut mot Bredgatan: Ett schakt lades parallellt med Bredgatans västra trottoar med en längd av ca 47 m och en bredd varierande mellan 10 och 15,5 m. På det sättet täckte vi samtliga tomter ut mot Bredgatan i full bredd.

Knappt 560 m² längs Bredgatan undersöktes arkeologiskt av hela den enorma byggnadsytan, och det kan eventuellt förefalla litet. Likväl bör representativiteten anses vara god: Kulturlagren tunnas ut

kraftigt in mot mitten av kvarteret, antagligen på grund att tomternas bakre (västra) delar har använts som äpplehagar och kålgårdar¹. Den egentliga bebyggelsen med verkstäder och bostadshus har förmodligen legat ut mot gatan, varför kulturlagren också är tjockast här. I den mån bebyggelsen har bevarats skulle den ge sig tillkänna i schakten.

Tidigare grävningar. Skriftliga källor. Problemprecisering.

Den arkeologiska aktiviteten i Lunds norra del har varit begränsad. I kv S:t Peter utfördes den största undersökningen 1968, varvid stora delar uppdagades av en kyrkoruin, som identifierades som "S:t Peter vid Bredgatan", tillsammans med delar av kyrkogården och sporadiska rester av en profan 1200-tals-bebyggelse, som främst tycks koncentrera sig längs S:t Petri kyrkogata. Kyrkan omtalas i skriftliga källor 1289².

År 1914 grävde Karlin på tomten omedelbart norr om S:t Peters kyrka (där Åke Hans nu ligger) och fann resterna av ett tegelhus, som han identifierade som Kommenderegården. Enligt de skriftliga källorna skulle denna ligga "åt norr upp mot S:t Peters kyrka"³. Byggnadens ålder är osäker. Kommenderegården, som tillhörde Antvorskovs johanniterkloster är i alla fall uppfört någon gång före 1496, ty då blev gården såld till rikshovmästaren Paul Laxman⁴.

År 1958 grävde Blomquist ut en träbrunn på tomten S:t Peter nr 25 (som ligger strax norr om vårt undersökningsområde). Brunnen låg helt ute vid Bredgatan, och var, förutom en stenbrunn, det enda som var bevarat efter en utschaktning på tomten. Blomquist daterar brunnen till slutet av 1400-talet och den igenfylls, menar han, "ett gott stycke in på

1600-talet"⁵. Brunnen indikerar alltså en slags bebyggelse så långt norrut omkring reformationen.

Förutom dessa grävningar har Blomquist år 1930 registrerat några obestämbara rester av bebyggelse — knappast mycket äldre än 1200-talet efter keramiken att döma — på tomten nr 5 längre norrut i kvarteret. Till slut bör nämnas ett par kulvertgrävningar ute i själva Bredgatan, från S:t Peter och norrut, som utfördes år 1944 respektive 1959. I bägge kulvertarna observerades en kraftig stenbroläggning nästan nere vid steril mark, och över denna ytterligare stenläggningar. Det är utan tvekan Bredgatans broläggning man här har stött på. Över den nedersta stenbroläggningen i kulvertgrävningen från 1944 finns ett större antal hästskor av typen fliksko, en typ som man räknar med går ur bruk under loppet av 1200-talets andra del⁶. Stenbroläggningen bör således vara äldre än så.

De grävningar som hittills har företagits i kv S:t Peter ger oss alltså ingen särskilt insiktsfull eller nyanserad uppfattning om den bebyggelse, som måste ha förekommit längs Bredgatan under medeltiden och i varje fall ingen större kunskap utöver de vi i stort sett redan vet från de skriftliga källorna: Bredgatan nämnes första gången i de skriftliga källorna 1289, då som "Lata Platea"⁶. Om det var bebyggelse längs gatan på den tiden vet vi emellertid inte. I skriftliga källor från 13—1400-talet nämnes en serie borgare och hantverkare av olika kategorier, som antingen äger eller hyr gårdar längs Bredgatan. Men Bredgatan gick under medeltiden troligen något längre mot syd än vad gatan gör i dag, i det att den också ser ut till att ha omfattat en del av den nordligaste delen av Kyrkogatan, närmare bestämt delen från Gråbröders-

gatan och norrut (framgår av Mejers karta från mitten av 1600-talet).

När man konfronterar de relativt rikhaltiga skriftliga källmaterialen med anknytning till S:t Peter/Bredgatan och det nog så sparsamma arkeologiska källmaterialet, är det en rad frågor, främst av bebyggelsetopografisk art, som tränger sig på: Hur långt mot norr längs den gamla huvudfartsleden har bebyggelsen sträckt sig under denna del av medeltiden? Hur intensiv har bebyggelsen varit? När blev den etablerad, och vilka olika funktioner och aktiviteter har existerat i detta marginala stadsområde genom tiderna? Detta var de frågor, som främst blev avgörande för såväl val av schaktens placering inom det aktuella undersökningsområdet, som de prioriteringar vi var tvungna att göra under informationsinsamlingen. Det är också dessa frågor som har gjorts till huvudtema för nedanstående korta redogörelse. Andra — och kanske lika intressanta — aspekter rörande utgrävningen beröres därför inte i detta sammanhang.

Utgrävningarna 1978 för HSB i kv S:t Peter 7—9.

Grundtopografi, stratigrafi och kronologi

Ett källkritiskt moment som först må nämnas, därför att det har betydelse för tolkning av bebyggelsestrukturen, är de många och stora, recenta störningarna i medeltidslagren. Till exempel undandraget merparten av tomt nr 7 från undersökningen, därför att en källare på ca 18 x 11 m har utplånat alla kulturlager ut mot gatan. Det återstod en knappt 5 meter bred remsa mellan källarväggen och den västra schaktväggen. På tomt nr 8 är lagren från senmedeltiden utschaktade då man en gång på 1500-talet byggde ett tegelhus med källare. På tomt nr 9 försvinner nästan hela sydvästhörnet på

grund av kloakgrävningar, en stor stenbrunn och ett betongfundament. Ut mot gatan är kulturlagren utschaktade då man under 1930-talet grävde ner stora bensintankar för den bensinstation, som då uppfördes.

Alla dessa störningar gör det tämligen besvärligt att få en sammanhängande översikt över bebyggelsen. De hus, som har legat ut mot gatan, har således nästan helt försvunnit, ett förhållande som vi måste ta i beaktande i den följande redogörelsen.

Kulturlagren var maximalt cirka 2,30 m tjocka, men det visade sig att den moderna bebyggelsen genomgående hade förstört lagren ned till 1,30 m under markytan. Dessa recenta lager blev bortschaktade med maskin. Vi kom då ner på en nivå som motsvarade 15—1600-talet. På några ställen schaktades djupare på grund av recenta nedgrävningar. Ackumulationen av kulturjord under medeltiden har i området aldrig varit kraftigare än maximalt 100 cm alltså en väsentligt mindre ackumulation än den vi känner till från mera (antagna) centralt belägna delar av Lund under medeltiden.

Den sterila marken bestod av gul lera. Terrängen sluttade mot söder, ca 50 cm på 47 m. I norra halvan av området kunde i övergången mellan morän och kulturlager iakttas ett 10—15 cm tjockt humusblandat sandlager med småsten i. Det verkar som om lagret kan ha uppstått genom en omrörning av den sterila marken och ett ursprungligt vegetationslager. Möjligen står vi här inför spår av en sorts brukning av jorden. Varken årder eller plogspår kunde dock påvisas.

Över detta lager låg ett 20—30 cm tjockt gråaktigt, sandblandat sväm/gyttjelager. Lagret var sammanhängande över hela ytan, och bortsett från en del

mer eller mindre väl bevarade djurben var lagret så gott som fyndtomt. Ett par skärvor av vendiskt A-gods påträffades i lagret.

Med detta lager upphör varje möjlighet till att följa sammanhängande lager över hela fältet, ett förhållande som i och för sig är intressant nog, därför att det kan indikera att området från och med nu användes partiellt och med olika utnyttjande grad. Det skulle resultera i en heterogen sammansättning av kulturlagren, samt en ojämn ackumulation beroende på aktivitet och bebyggelseintensitet. Eftersom vi inte har något kvar av den ursprungliga bebyggelsen bevarad ute vid själva gatan, kan kulturlagrens karaktär och tjocklek omedelbart bakom bebyggelsen säga oss något om bosättning och aktiviteter i området. Innan vi går in på det skall vi emellertid redogöra för fasindelningen och dateringsgrunderna.

Grävningen är indelad i tre faser, som framkommit genom att man skilt på anläggningar under och över sväm/gyttjelagret, samt de anläggningar som har skurit ner från högre liggande, nu bortschaktade lager. Dateringen av faserna är baserad främst på keramiken, men också andra ledartefakter har använts (kammar, mynt, skor etc). Resultatet, som *enbart* kan betraktas som preliminärt och vägledande, ser ut sålunda:

Fas 1: Preliminär datering ca 1050—1200.
Ledartefakter: A-gods, västeuropeiskt A-gods, sko med sula spetsad baktill.

Fas 2: Preliminär datering ca 1200—1500.
Ledartefakter: BII-gods, C-gods, sammansatt dubbelkam, piggsporre, silvermynt (vitten, troligen Kung Hans).

Fas 3: Preliminär datering ca 1500—1750/1800.

Ledartefakter: Efterreformatiskt BII-gods, C-gods, kakel, fajans, glas, kritpipor.

Fas 1. Cirka 1050—1200. (Fig 2)

I fas 1 finns ingen bebyggelse i norra delen av fältet. Bilden domineras av 9 större gropar, som grävts ner i moränen till varierande djup (se fig 2). Diametern varierar mellan 1—3 m. Gropen i nordväst-hörnet är speciell, eftersom den har ett djup på över 2 meter. Väggarna var lodräta, och i motsats till de andra groparna, som var fyllda med gödsel, var denna

fylld med sväm/gyttjelager. Gropen bör därför ha haft en annan funktion än de övriga groparna. Ett par skärvor av vendskt A-gods påträffades i fyllningen, och daterar gropen till 1000/1100-talet. Gropen kan möjligen vara ett brunnsschakt, varvid själva brunnsskoningen av en eller annan anledning har tagits bort. Bortsett från två mindre, grunda gropar på tomt nr 9 var de övriga groparna fyllda med gödsel. I de två stora groparna ut mot Bredgatan på tomt nr 9 kan man se att gropen har stått öppen och att gödseln har fyllts på under längre tid, eftersom det mellan

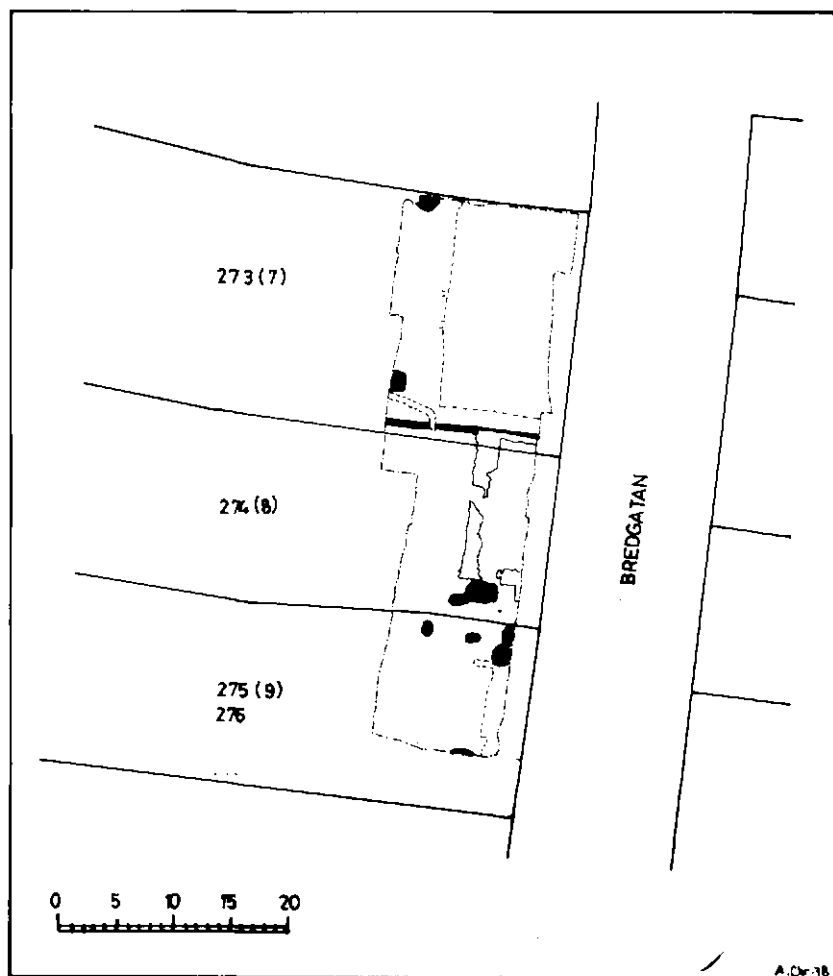

Fig. 2. Utgrävningarna i kv S:t Peter 1978. Gropar (skrafferade) och ränna under fas 1, ca 1050—1200.

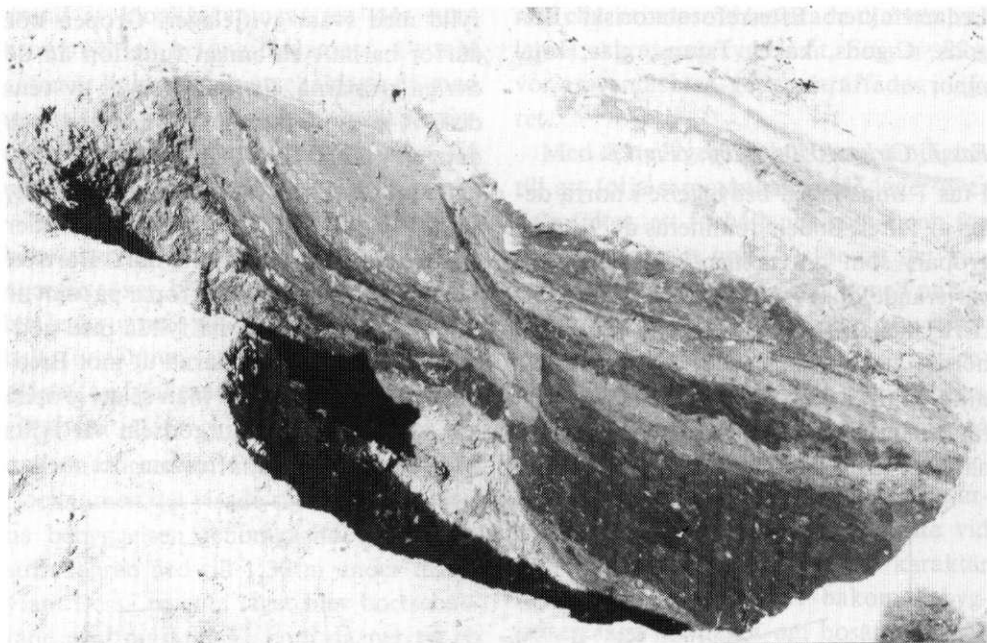

Fig. 3. N-S profil genom två gödselgropar från 1000-talet. Gödseln är påfylld i omgångar, och lager av sand och humus ligger mellan gödsellagren. Foto: Författaren.

gödsellagren låg strimmor av sandblandad humus (se fig 3). I de sydligaste av dessa gropar låg flera skor med spetsig häl, vilket daterar gropen till 1000-talet eller tidigt 1100-tal⁷.

Det som påkallar det största intresset under fas 1, är en öst-västgående ränna, som grävts ner i moränen. I västra schaktväggen kan man se att den har grävts ned från den ursprungliga vegetationsnivån. Även om rännan var fyndtom kan vi ändå utgå ifrån att den bör vara en av de äldsta anläggningarna i området. Hur skall man tolka rännans funktion? Att rännan har haft funktioner av ett dräneringsdike är föga troligt, främst därför att området inte är särskilt fuktigt, och dessutom därför att rännan löper vinkelrätt mot den naturliga sluttningen i terrängen. Ser vi emellertid på dagens tomtgränser mellan nr 7 och 8, en gräns som i alla fall har varit stabil sedan mitten av 1600-talet,

ser vi att rännan löper parallellt med, och endast 1 meter norr om denna tomtgräns. Det är knappast för djärvt att hävda att rännan kan markera en gränslinje, om inte mellan två stadstomter, så mellan två åkrar, hagar etc. Att tomtgränser markeras med sådana rännor, som ofta också fungerar som dräneringsdiken, finns det många exempel på från nyare utgrävningar i det centrala Lund.

Vid en given tidpunkt täckes både ränna och gropar av det nästan sterila sväm/gyttjelagret. När detta sker är omöjligt att säga. De få skärvor av A-gods, om de nu kan tillmätas någon större vikt, skulle kunna tyda på att det sker någon gång på 1100-talet.

Sammanfattning: Både vad fynd och anläggningar beträffar utmärker sig fas 1 genom en utpräglad fattigdom på bägge delar. Detta kan självfallet till en viss grad skyllas på de stora, recenta störningarna.

Att fenomenet likväl motsvarar ett verkligt förhållande, stödes av det faktum att ackumulationen av kulturjord såvitt man vet är minimal. Tillsammans pekar alla dessa ting i en och samma riktning: Området har under tidig medeltid knappast blivit utnyttjad som bostads- eller verksamhetsområde. Tvärtom har området under fas 1 en utpräglad agrar karaktär med de många gödselgroparna och det omrörda vegetationslagret, som kan indikera en slags brukning av jorden (t ex spadbuk). Denna aktivitet har att döma av keramiken ägt rum på 1000-talet, kanske också

längre fram i tiden. Ett problem blir då att förklara diketets funktion som tomtgräns. Rimligast är det att tro att diket har markerat gränsen mellan två åkrar/hagar som hört till gårdar eller stiftelser inne i den centrala stadskärnan.

Fas 2 1200—1500. (Fig 4)

Under Fas 2 sker det en del ändringar i den topografiska bilden, främst i den södra delen av området: En ny tomtgräns etableras, fyndmängden ökar påtagligt och blir mer sammansatt än under fas 1. På tomt nr 9 etableras vid en viss tid-

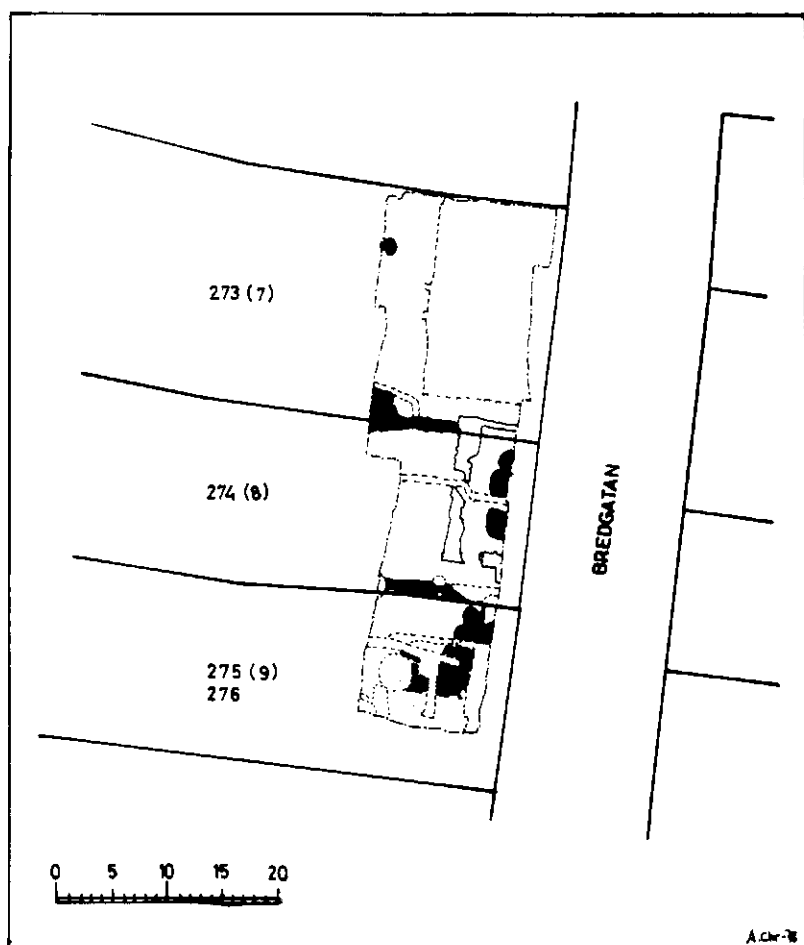

Fig. 4. Kv S:t Peter 1978. Gropar (snedskrafferade), rännor och slagglagrets utbredning (kryssskrafferat) under fas 2, ca 1250—1500.

Fig. 5. Den nordligaste rännan under fas 2. Rännan kan dateras till ca 1250. I bildens övre kant syns de ännu inte helt framgrävda resterna efter ett fundament tillhörande ett tegelstenshus från andra hälften av 1500-talet. Både rännan och fundamentet ligger ganska exakt på den nuvarande tomtgränsen mellan tomt nr 7 och 8. Foto: C Wahlöö.

punkt en lätt iakttagbar aktivitet: Ett kraftigt sot/ask/slagglager vittnar om en smeds närvaro.

I början av fas 2 avsattes det gråaktiga, sandaktiga humuslagret, som är ca 10–15 cm tjockt. Lagret ligger direkt på

sväm/gyttjelagret. Det var tämligen fyndfattigt, men i ytan av lagret låg en piggsporre samt en heldubbelkam, vilka båda pekar mot att lagret har avsatts någon gång omkring/före ca 1200. Det är först ovanför detta lager som vi kan spåra nå-

gon verklig bosättningsaktivitet i området. Vad som först och främst är tecken på att området nu dras in i urbaniseringsprocessen, är de klara indikationerna på att tomtmarken håller på att utparcelleras till mindre tomtenheter: Två breda diken, som båda ligger så gott som direkt i linje med dagens tomtgränser mellan tomt nr 7—8 och 8—9 (se fig 4). I bägge rännorna fanns utvändigt glaserat BII-gods, dessutom fanns i den norra rännan (se fig 5) en stor mängd läderavfall, skor och ett par dekorerade knivslidor, en bronsnyckel, en hästsko och ett litet bultlås. Den norra rännan kan dateras till mitten av 1200-talet. Den södra rännan innehöll samma typ BII-gods som den norra, vilket gör att också denna ränna bör sättas till mitten av 1200-talet. Att rännorna verkligen markerar tomtgränser tycks framgå av det faktum att de ligger direkt i linje med dagens tomtgränser. Ännu en gång visar sig alltså en otrolig stabilitet i tomtindelningen från medeltiden och fram till idag: Tomtgränserna mellan nr 8—9 har hållit sig oförändrade genom ca 700 år, medan tomtgränserna mellan nr 7—8 ser ut att vara ytterligare ett par hundra år äldre! Även om denna förvånande stabilitet i och för sig är värd att påpeka, är det väsentliga i detta sammanhanget att vi genom dessa två rännor kan påvisa att det innanför undersökningsområdet inte ägde rum någon systematisk utparcellering av tomter före ca 1250.

Någon bebyggelse kunde inte påvisas på tomt nr 7 under fas 2. Detta kan självfallet bero på den stora källarutschaktningen. I nord-västra hörnet kom emellertid två innehållsrika gödselgropar, som förutom BII- och C-keramik innehöll ett fragment av en gjutform, flera brynstenar, fragment av en sko, en islägg, en vävkam, slagg samt sju små, runda spel-

brickor av horn. Bägge groparna kan dateras till 1300-talet, förmodligen till århundradets första hälft. I ett lager som omedelbart täckte groparna, kom ett silvermynt, en vitten troligen utmyntad av kung Hans⁸. Kulturlagren på tomt 7 var humifierade och innehöll huvudsakligen djurben, samt en del C-godsskärvor.

På övergången mellan tomterna nr 7—8, alldeles inne vid västra schaktväggen, låg en vid grund grop som närmast verkar att vara en utvidgning av rännan. Även denna innehöll stora mängder läderavfall, samt en liten stavbägare, en sisare och BII-keramik. Gropen kan dateras till andra hälften av 1200-talet.

På tomt nr 8 var kulturlagren tunna och fyndtomma. Tre gropar, alla fulla av gödsel låg utmed Bredgatan. De två nordligaste kunde dateras till ca 1250/1350, den sydligaste antagligen några år yngre (13—1400-talet). Avsaknaden av fynd och kulturlager kombinerat med det faktum att tre gropar ligger utmed gatan, gör det troligt att anta att det icke har existerat någon bebyggelse på den här tomten under högmedeltiden, knappt senare heller.

Tomt nr 9 förefaller att vara mest intressant: Intresset rör sig här om ett ca 10—15 cm tjockt slagglager, blandat med sot och aska. Slaggen som totalt väger något över 92 kg gjorde svaga utslag på en magnet, varför vi antar att det rör sig om järnslag. I lagret låg sintrade degelfragment. Lagrets totala utbredning känner vi inte till p g a nedgrävningen ut mot gatan (se fig 4). Mot norr, söder och delvis mot väster är lagrets utbredning den ursprungliga. I sitt nuvarande tillstånd täcker det gott och väl 24 m². Stratigrafiskt sammanhängande med lagret hör en grop, som vi har tolkat som en smältgrop. Den ligger mellan 13—15 m norrut och utmed

gatan. Det rör sig om en 2 m vid och ca 80 cm djup grop, som i botten ursprungligen har varit fodrad med knytävsstora stenar (se fig 6). Endast stenarna i nordväggen är bevarade. Vid någon tidpunkt har stenarna täckts med en 15—20 cm tjock lerkappa av gul lera. Stenarna visade inget tecken på att ha utsatts för stark värme, och leran var endast delvis hårdbränd i botten. Själva gropen var fylld med sammanlagt 24 lager omväxlande sot och aska (se fig 7). I gropens botten låg ett par mindre slagglumpar. I gropens omedelbara omgivning nådde slagglagret ett maximum i tjocklek och intensitet beträffande slaggmängd. Själva sot- och asklagret fortsatte in i södra schaktväggen medan huvudmängden av slagg låg innanför en öst-västgående rad av mindre stenar. På något lägre nivå men förmodligen inom samma lager kunde stenraden följas också väster om betongfundamentet. Ännu en stenrad, bestående av lite större stenar, löpte parallellt med, men 2,5 m norr om den första stenraden. Om dessa stenrader har ingått i någon gemensam anläggning är svårt att säga, men det är frestande att tolka den som resterna efter en syllstensram under en lättare, skjulliknande byggnad (någon större anläggning har det inte varit tal om med en så enkel syllstensram). Väster om betongfundamentet och innanför stenarna når slagglagret ett nytt maximum i tjocklek och intensitet. Vi har varken spår efter en öst- eller västgavel, men bägge dessa kan vara bortgrävda. Om det hade stått en byggnad här, har den säkert fungerat som smedja, och då kan man till och med tänka sig att denna inte har haft någon östgavel, utan att detta parti har stått öppet in mot ässjan.

Själva arbetsplatsen har varit utanför huset, ett förhållande som kan förklara

att slagglagret är sammanhängande från smedjan och upp till smältgropen, en sträckning som måste ha varit starkt trafikerad. Märkligt är att varken spår efter verktyg eller halvfabrikat kunde iakttagas inom verkstadsområdet. Det kunde fresta en till att föreslå att någon vidare förädling av järnet inte har ägt rum på platsen. Det låter emellertid märkligt, och förklaringen kan snarare finnas i arten av smedhantverk: en grovsmed lämnar knappast efter sig någon större mängd obrukad metall, vilket däremot är fallet i verkstadsområden där det har suttit klensmeder av olika slag (avklipp etc).

När har denna aktivitet ägt rum? Slagglagret låg direkt ovanpå det sandiga humuslagret, som avsatts omkring 1200 eller tidigare. Den sydligaste av rännorna från omkring 1250 är grävd ner igenom detta lager. Stratigrafiskt kan alltså slagglagret och rännan vara samtida. I själva slagglagret gjordes inte några daterade fynd, men i ett lager omedelbart över slagglagret påträffades BI, BII samt tidigt C-gods (blågrått), vilket gör att slagglagrets tillkomst bör sättas till någon gång före ca 1350. Slagglagret är definitivt inte äldre än cirka 1250, troligen något yngre.

I detta sammanhang bör nämnas att en skriftlig källa från 1400-talet nämner en viss Povel Klensmed som år 1449 arrenderar en gård av Domkyrkan (år 1691 äges tomt nr 9 av Domkyrkan) "i S:t Peters socken vid Bredgatans västra sida". Källan är allt för sen för att vi skall kunna identifiera Povel Klensmed med slagglagret på tomt nr 9. Intressant är det emellertid att tomten, om det nu verkligen var nr 9 som Povel Klensmed arrenderade, har haft traditioner som tillhåll för smeder.

Sammanfattning:

Områdets "icke-agrara" aktivitet kan

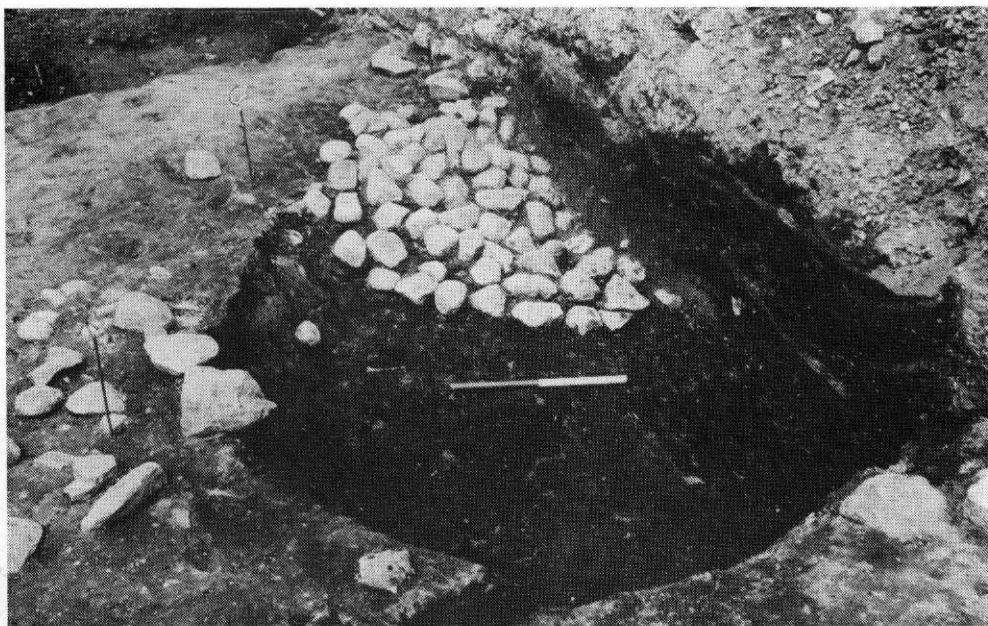

Fig. 6. Smältgropen med resterna av stenfodringar in situ. Fas 2. Foto: Författaren.

Fig. 7. Smältgropen före utgrävning. Sammanlagt kunde vi räkna 24 lager sot/aska. Foto: Författaren.

vi tidigast spåra till mitten av 1200-talet. Då markeras de ännu existerande tomtgränserna mellan tomt 7—8 och 8—9. Någon verklig bebyggelse har emellertid ännu inte ägt rum på tomtmarken, och i varje fall inte samtidigt över hela området. Tomt 7 kan att döma av ackumulationen av kulturjord och fyndfrekvensen tänkas vara bebyggd under loppet av 1300-talet. Källarutschaktningarna har i så fall eliminerat alla spår efter bebyggelse ut mot gatan. En något osäker stenbroläggning från 1300-talet kan vara resterna efter en stenbrolagd gårdsplan.

Tomt nr 8 har av allt att döma legat öppen under hela fas 2. De stora mängderna läderavfall i rännan mellan tomterna nr 7—8 kan tyda på att en skomakare har hållit till i trakten. Speciellt mycket läderavfall inne på någon av tomterna fanns emellertid inte.

Tomt nr 9 togs i bruk någon gång under andra hälften av 1200-talet av en smed. Ett slagglager och en smältgrop är resterna efter denna aktivitet. En överbyggd smedja kan ha legat något indragen inne på tomten. Järnutvinningsaktiviteten upphör någon gång vid mitten av 1300-

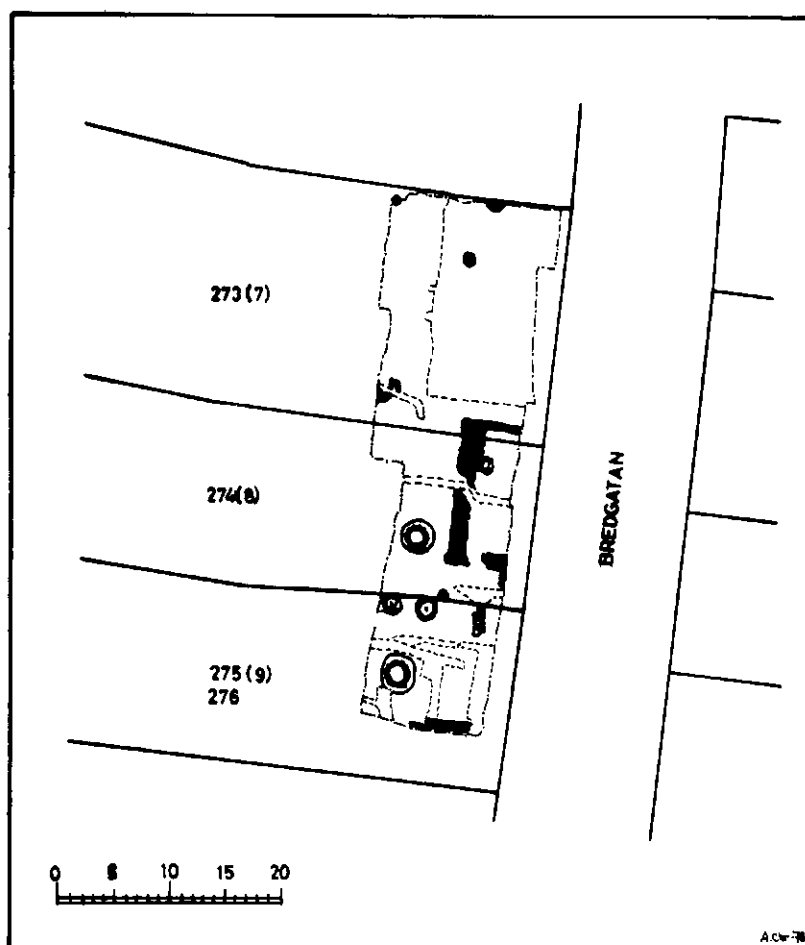

Fig. 8. Kv S:t Peter 1978. Bebyggelsen i fas 3, ca 1550—1800. Stenfundamentet kryss-skrafferat, trägolvet skrafferat med vågräta linjer.

Fig. 9. Stenfundamentet sett från NO. I förgrunden syns det märkliga smala fundamentet till norra gavelväggen. Framför måttstocken syns sjunkbrunnsschaktet. Fundamentet är daterat till andra hälften av 1500-talet. Foto: Författaren.

talet, men skriftliga källor indikerar att tomten vid en senare tidpunkt (1449 kanske också 1487) kan ha varit tillgänglig för smeder.

Fas 3. Ca 1500—1800. (Fig 8)

Från fas 3 är endast de anläggningar bevarade, som är nedgrävda i medeltidslagren från en högre nivå. Likväl är tillräckligt kvar för att vi ska kunna skaffa oss en bild av bebyggelseaktiviteten.

På tomt nr 7 är endast två gropar bevarade från 1600—1700-talet, samt i nordväst hörnet två över varandra nedgrävda tunnor. Bägge tunnorna innehöll stora mängder invändigt glaserat BII-gods, varav flera fat och en trefotad stekpanna kunde sättas samman. I översta tunnan hade ett bomärke skurits in, vilket ännu inte identifierats. Tunnorna kan dateras till 1600-talet. En fragmentarisk

stenbroläggning något längre söderut på tomten kan dateras till 1500-talet.

På tomt nr 8 koncentreras intresset främst till ett kraftigt rullstensfundament, vars bredd i genomsnitt var 1,5 m (se fig 9). I rasmassorna innanför fundamentet låg stora mängder tegelsten och böjda tegelpannor. Fundamentet har utan tvekan tillhört en tegelstensbyggnad vars dimensioner har varit cirka 12,8 x (minimum) 5,40 m. Från södra gavelväggen utgick ett litet fundament, som kan tänkas ha burit ett trapphus eller dylikt. I en tvärprofil genom lagren innanför fundamentet kunde rester iakttagas efter något som kan tolkas som ett trägol. Huset har alltså haft källare. I anslutning till fundamentet hade en sänkbrunn anlagts med ett trärör, som kan ha varit ett tillslutet avloppsrör från våningarna ovanför. Keramik och kakelfragment från källargolv och sänk-

brunnen daterar byggnaden till 1500-talet. Ett kranium i fyllnadslagret samt en profilerad sandsten från fundamentets sydvästhörn kan tänkas ha kommit från den under reformationen nedrivna S:t Peterskyrkan. Huset har troligen inte byggts förrän efter reformationen, men inte långt efter. Keramiken i rasmassorna visar att huset revs någon gång på 1600-talet, kanske i förbindelse med den brand som härjade området 1678¹⁰. Några spår efter brand kunde emellertid inte iakttas, men det är inte så märkligt, eftersom husgrunden som helhet har blivit ödelagd av kraftiga fundament och utgrävningar till källaren för de hus som byggdes efter tegelhuset omkring 1700. Fundamenten till detta hus blev maskinellt utschaktade.

Längre in på tomten låg en stenbrunn, igenfylld någon gång i slutet av 1700-talet.

På tomt nr 9 var två garveritunnor nedgrävda, varav den ena fortfarande stod kvar (se fig 10). Den andra var upptagen, men lerfodringen omkring var bevarad. Kalk och hår i tunnans och i lerfodringen hjälpte oss att identifiera tunnornas funktion. Stora mängder hår kunde för övrigt iakttas i ett gödsellager i västprofilen nära tunnorna. Keramiken från garveritunnorna och detta lager, som är avsatt samtidigt med garveriverksamheten, daterar tunnorna och lagret till 1600-talet. Längre söderut på samma tomt låg en stenbrunn av samma konstruktion och ålder som den på tomt nr 8. Längst i söder, ut mot gatan, kunde iakttas ett trägolv som var starkt upprutnat. Rester av en jydepotta låg på golvet. Trägolvet kan inte vara mycket äldre än 1600-talet. Yngst är en cirka 3 m lång nord-sydgående fundamentstump. Fundamentet kan ha tillhört ett 17–1800-talshus.

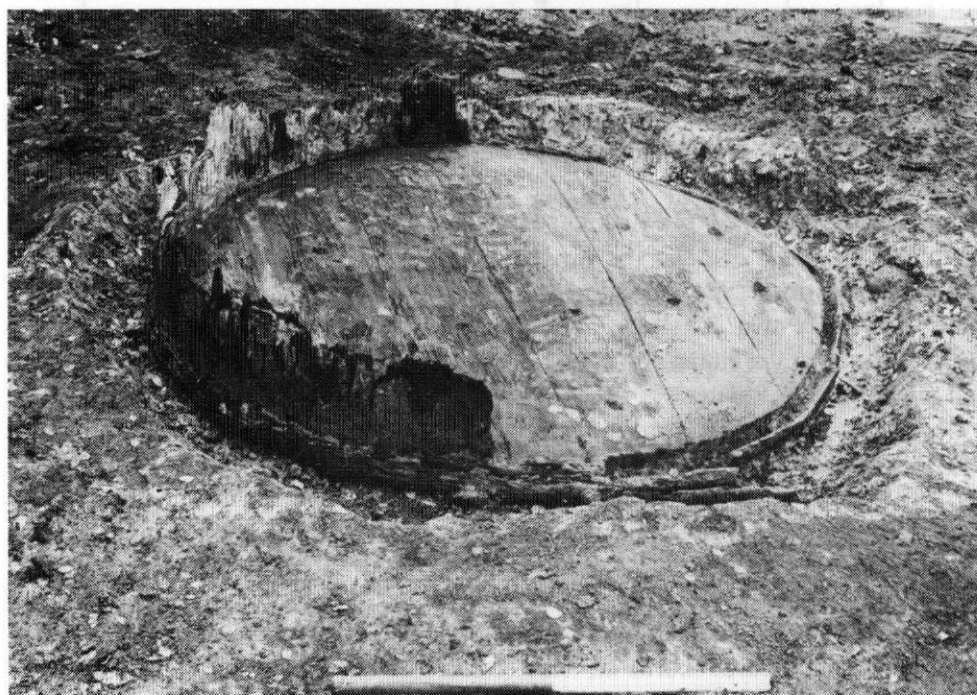

Fig. 10. Rester av en garveritunna från fas 3, daterad till 1600-talet. Omkring tunnan en kraftig befodring. Foto: Författaren.

Sammanfattning:

För första gången etableras en påtaglig bebyggelse på tomt nr 8, bestående av ett kraftigt dimensionerat tegelstenshus, byggt under andra hälften av 1500-talet. På tomt nr 9 etableras ingen iakttagbar bebyggelse efter järnutvinningsaktiviteten förrän på 1600-talet. Typiskt nog är det ännu en gång hantverkare som tar tomten i besittning, denna gång en garvare. Vad som sker på tomt nr 7 är inte lätt att säga, men en stenbroläggning från 1500-talet indikerar att tomten kan ha varit bebyggd då. Det är först under fas 3 hela området har varit bebyggt samtidigt. Detta äger dock icke rum förrän tidigast efter reformationen. Det är värt att lägga märke till att kulturjorden mellan slagglagret och trägolvet bara är cirka 10—15 cm tjockt. Det bör tyda på att tomten under senmedeltiden inte har varit särskilt intensivt utnyttjad. Fenomenet kan givetvis också hänga samman med en bättre renhållning. Det kan emellertid inte vara hela förklaringen.

Sammanfattning och slutsatser

Resultatet av årets utgrävningar tillsammans med resultaten av tidigare utgrävningar i kv S:t Peter, visar att vi med en rimlig grad av säkerhet kan säga att bebyggelsen längs västra sidan av Bredgatan under hela medeltiden har varit spridd och har haft temporär karaktär. Någon tät eller kontinuerlig bebyggelse ser inte ut att ha existerat förrän efter reformationen.

Utgrävningarna ger intryck av ett område som fram till mitten av 1200-talet antingen har legat öde, eller som har fungerat som stadens betes/åkermark. Omkring 1250 utparcelleras området till långsmala tomter, vars gränser inte har ändrat sig väsentligt fram till idag. Utparcelle-

ringen av tomtmark ser inte ut att följas upp av en fast och stationär bebyggelse. Endast på tomt nr 9 finner vi spår efter aktivitet: Under loppet av andra hälften av 1200-talet tas tomten i bruk av en smed, men denne lämnar området någon gång före eller omkring cirka 1350, och ny aktivitet på tomten kan i varje fall inte påvisas arkeologiskt förrän på 1600-talet. Tomt nr 8 ser ut att ha legat öde genom hela medeltiden, men kan ha varit brukad som kålgård eller äppelhage av ägaren, som säkert bodde inne i det centrala området av Lund. Tomt nr 7 är av tidigare nämnda orsaker föremål för stora tolkningsmässiga svårigheter, men vissa företeelser tyder på att tomten i perioder från 1200-talets mitt kan ha tagits i bruk temporärt.

Det är två perioder inom vårt undersökningsområde där bebyggelseaktiviteten trots allt ser ut att ha varit större än tidigare och senare perioder, och det är perioden 1250—1350 (tomt 9 och möjligen tomt 7 bebyggda) samt tiden efter ca 1550 (då alla tomterna är bebyggda). Arkeologiskt är det inget spår efter aktivitet i området under senmedeltiden. Före 1250 har området inte varit föremål för stadsmässig bebyggelse. Vidare är det värt att lägga märke till att aktiviteten i området under högmedeltiden är präglad av hantverk, nämligen av det eldfarliga smedhantverket. Dessa förhållanden leder mig till att framkasta två alternativa hypoteser, som kan förklara områdets topografisk/funktionella utveckling:

1. Den undersökta delen av S:t Peter har under *hela* medeltiden legat utanför själva stadsbebyggelsen, och har därför varit väl lämpad som arbetsområde för brandfarligt hantverk (I Bergen t ex blev alla brandfarliga hantverk smeder, bagare etc genom lag förflyttade utanför den

centrala stadsbebyggelsen).

2. Undersökningsområdet representerar det nordligaste bosättningsmaximum i Lund, ett maximum som icke oväntat nås under perioden 1250—1350. Generellt når befolkningsmängden i Norden då en topp, vilket bland annat förde till en press på marginella odlingsområden. Man räknar också med en motsvarande press på städerna, som kan svara mot befolkningstrycket genom att man tar i bruk tidigare outnyttjad tomtmark. I Lund kan en sådan situation ha utvecklats gradvis, men problemet blir akut och ser ut att *finna sin lösning under loppet av andra hälften av 1200-talet. Då tages tidigare icke använd tomtmark i stadens norra del i bruk.*

Att aktiviteten ser ut att försvinna mer eller mindre totalt efter cirka 1350, kan sättas i förbindelse med Digerdöden och den därpå följande decimeringen av invånarantalet. Städerna blev naturligtvis hårt drabbade, Lund icke undantaget. En dylik befolkningsdecimering kan ha fört till en kontraktion i bosättningen: På landet uppstod marginella brukningsområden, *i städerna kan befolkningen ha dragit sig samman kring stadens merkan-tila centrum*, vad Lund beträffar till områdena omkring Stortorget och söder därom. Att Lund verkligen upplever en nedgång på 1400—1500-talen stödes av det faktum att myntverket i början av 1440-talet, under Kristoffer av Bayern, flyttas från Lund till det nu raskt växande Malmö¹¹.

När de skriftliga källorna från och med 1300-talet fortfarande nämner Bredgatan och borgare och hantverkare som håller till där, så gäller det nog den del av gatan som låg söder om Kommenderegården. Att Bredgatan dock existerade på ett tidigt stadium som en reguljär, fast gata

längre norrut omvittnas av den tidiga stenbroläggningen i kulvertgrävningarna längs hela kv S:t Peters östra sida. Någon kontinuerlig bebyggelse längs denna gata så långt norrut *etableras av allt att döma inte förrän pressen på den inre stadskärnan åter börjar att göra sig gällande på 15—1600-talet*. Även om kvarteret inte helt bryter med sina hantverkstraditioner från medeltiden, kan det stora borgarhuset av tegelsten ses som ett tecken på vad som håller på att ske: Den nya tidens kommersiella och industriella intressen kräver ökad plats, och de gamla åkrarna, hagarna och kålgårdarna innanför stadens vallar och gravar får helt eller delvis inskränkas på grund av det ökade platsbehovet. En utveckling som man ännu inte sett slutet på hade fått sin första början.

NOTER:

¹ R. Blomqvist, Lunds historia. Medeltiden, 1951 s. 341.

² Ibid. s. 221.

³ Ibid. s. 222.

⁴ Ibid. s. 341.

⁵ R. Blomqvist, Kulturens årsbok 1958; Skatter ur en brunn, s. 144 ff.

⁶ G. Engvall, Kulturens årsbok 1936: Hästskor, s. 188.

⁷ E. Schia, Skomaterialet fra Mindets tomt 175 s. 127 ff.

⁸ Mynten är bestämda av Jörgen Steen Jensen, Nationalmuseet. Den kongelige mønt og medaillesamling.

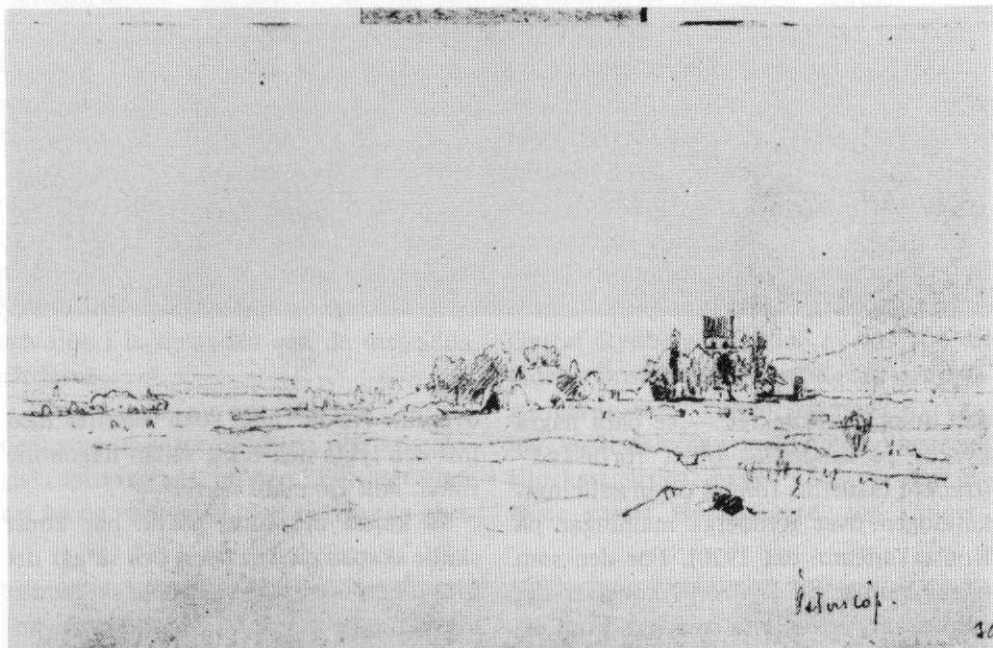
⁹ Blomqvist, Lunds historia. Medeltiden, 1951 s. 353.

¹⁰ R. Blomqvist, Kulturens årsbok 1958; Skatter ur en brunn, s. 145.

¹¹ R. Blomqvist, Lunds historia. Medeltiden, 1951 s. 247.

5 teckningar från Österslöv av Gustaf Rydberg

Av Andreas Björkman

I detta år, 1978, fyller Österslövs kyrka i Villands härad 100 år. Den gamla kyrkan hade rivits före 1878. Vid sin tillblivelse var den nya ett högt beundrat konstverk. Dess arkitekt var den berömde Helgo Zettervall. Så småningom kom det en tid då denne arkitekts anseende avsevärt sjönk och Österslövs kyrka ansågs alltför utpyntad. Sedan har allmänna meningen åter svängt och nu vid 100-årsjubiléet är väl de flesta eniga om att prisa Zettervall och hans verk. Men som sagt, det var en

lång tid då man inte hade blick för hans förtjänster. Många sörjde säkert också det gamla templet, som fått dela så många andra medeltida lantkyrkors öde att bli nerrivet. Till de sörjande hörde säkert flertalet av den tidens landskapsmålare. En av dem, skånemålaren Gustaf Rydberg, har i ett sentida brev till den kände museimannen Axel Gauffin skrivit bl a: "Det grämer en gamal landskapsmålare att se hur en av landets vackraste och mest pittoreska provinser genom industrien

och dumma arkitekter — se bara några kyrkor på landet — blivit förfuskad'' (tryckt i Gauffins företal till utställningskatalogen över Rydbergs målningar på Konstakademin okt 1920). För den som något känner till Rydbergs konst är det väl bekant, att de vita små kyrkorna utgjorde en för honom omistlig del av det skånska landskapet. Detta framgår också av de här avbildade teckningarna. I samma brev, som ovan citerats, berättar Rydberg själv hur dessa och liknande teckningar tillkommit.

''På den tiden (1873) var icke järnvägsnäten så utvecklade som nu. Man for mest omkring på skjutskärra — raphöna benämnd — alltid med skissbok i fickan. När man såg något konstnärligt användbart ropade man: håll, boken upp och det blev avtecknat. Även vid hästombytet, som varade ett par timmar, strövade man omkring för att se vad man uppsluka månne. Då fanns det pittoreska saker

överallt. Nu får man söka därefter med ljus och lykta och dock sällan någonting finna. Allt gammalt nerrivs—''.

Så kunde det alltså gå till när konst skulle skapas på den tiden och så går det ofta till än i dag, med den lilla skillnaden att man nu i stället för raphöna använder bil, buss eller tåg. Resan hade då som nu karaktär av upptäcktsfärd. Målet var och är ofta obestämt. Beträffande resan till Österslöv 1874 finns det emellertid anledning tro, att den icke var helt oplanerad. Rydberg hade en syster Caroline, kallad Lilly, som var gift med apotekare Frans Hallberg. Denne Frans Hallberg hade i sin tur en syster, som var gift med kyrkoherden Bruzelius i Österslöv. Familjerna Rydberg och Hallberg kände varandra väl sedan gammalt. Hallbergs bodde i Vellinge. Rydbergs i Malmö. Vägen var inte så lång däremellan.

Förutom de nämnda två syskonen Hallberg fanns ytterligare fem. Gustaf

kände dem alla, så det var visst inte som främling han kom till Österslöv. Det enda, som kan förvåna, är att han inte sedan målade något av de motiv han här tecknat. Den gamla prästgården måste ha varit ett önskemotiv för honom. Kring det gamla Hallbergska hemmet i Vellinge fann han dock under årens lopp så mycket att måla, men dessa motiv låg kanske hans hjärta närmre? — Vad nu Österslöv angår får vi vara glada för dessa teckningar, som nu finns på Malmö museum och som jag fått benäget tillstånd att publicera.

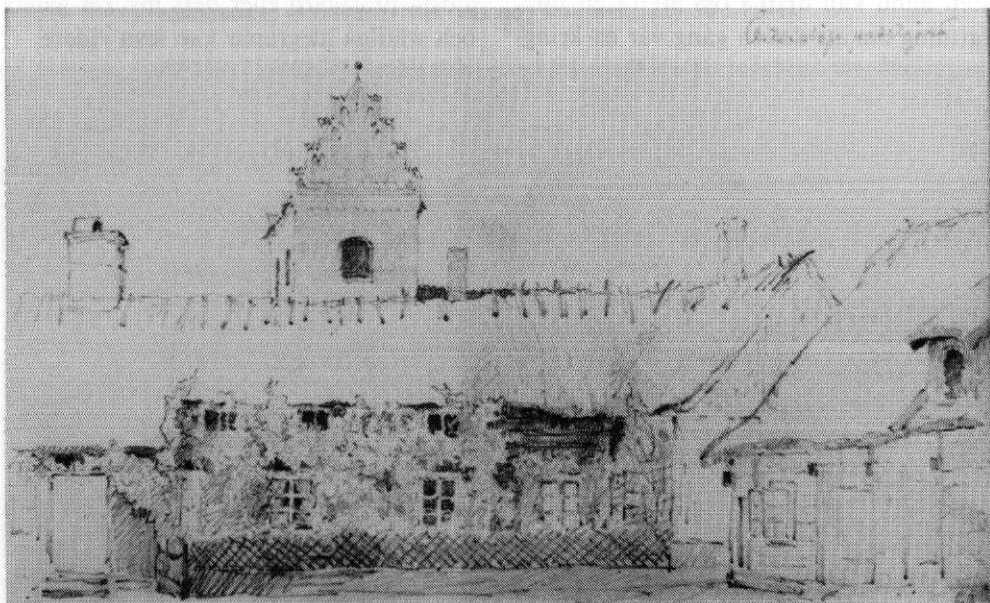
Den förnämsta är i mitt tycke den, som man kan kalla utsikt över Östersjön från öster (bild 1). I all sin enkelhet ger den så mycket av landskapets storhet och renhet. Kyrkan med husen ikring sig. Balsberg och sjön i bakgrunden och de utspridda gårdarna.

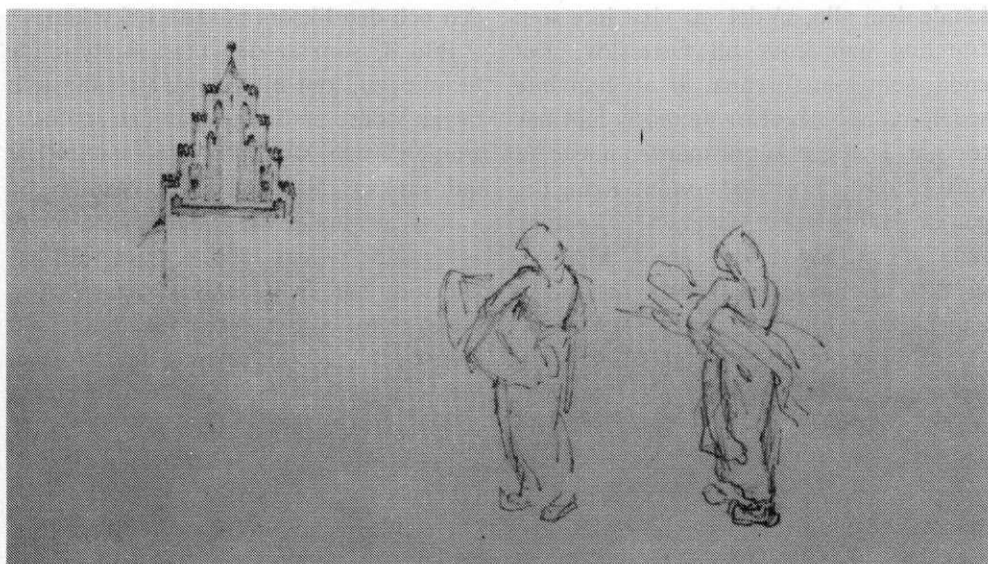
Kyrkan sedd från nordost (bild 2) är väl den, som mest torde fröjda den arkeologiskt intresserade, då den så tydligt visar det breda västtornet, den halvrunda absi-

den och den liksom påsatta nykyrkan.

Bild 3, som är den mest fullbordade teckningen, kan hjälpa oss att i fantasin bygga vidare på den rest av den idylliska gamla gården, som sena tiders människor låtit stå kvar. Närheten till den gamla kyrkan — avståndet var endast några meter — framgår tydligt. Blinderingen i tornets gavelfält har tydligen intresserat konstnären (bild 4). Den femte teckningen har visserligen ingen anteckning om var motivet är hämtat, men lokaltonen förefaller mig så övertygande. Det kan inte råda något tvivel om att den föreställer en av uddarna i Råbelövssjön.

Den lilla rest, som finns kvar av Österslövs gamla by, utgöres av kyrka, prästgård och klockaregård. Dessa hus utgör alltså en grupp, som liknar den, som Gustaf Rydberg tecknade av för 104 år sedan. Önskvärt vore att denna grupp i görligaste mån kunde bevaras. Kyrkan har vuxit samman med omgivningarna. Klockaregården, byggd 1812, är den finaste gamla klockaregård, jag känner.

Prästgården är äldst. Skånes äldsta. Den ovanligt slitstarka gamla gården är sedan flera år begärd som byggnadsminne, men några åtgärder har ännu inte vidtagits.

Res gärna och titta på Österslöv, Zettersvalls kyrka och inte minst den gamla prästgården. Försök att göra det med Gustaf Rydbergs ögon. Glöm då inte att också se på prästgårdens södra länga, som ännu kan hjälpa oss att få en uppfattning om att det en gång var en kring-

byggd gård, prydligt stensatt. Återstoden av den gamla trädgården, de 5 mäktiga idegranarna strax intill är också väl värda att beskåda. De är fridlysta. De ha i 100-tals år stått i lä för södra längan och tycks må väl av det skydd den ger. Men byggnaden står inför ett nära förestående rivningshot. Om detta verkställs är det mer än tveklaktigt om vare sig Skånes äldsta prästgård eller dess mycket gamla och ståtliga idegranar kan leva vidare.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av ALE, historisk tidskrift för Skåneland, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från statens humanistiska forskningsråd. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie Dag Widholm, Riksantikvarieämbetet, Fack, 221 01 Lund 1.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 35:— kr, kan insättas på föreningens postgirokonto nr 246831-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 a, 223 55 LUND.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 LUND.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Fil dr Bengt Bengtsson, Lund, ordf., byråchef Evald Gustafsson, Lund, v.ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, museichef Torkel Eriksson, Lund, fil lic Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Birgitta Odén, Lund, museichef Bengt-Arne Person, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Göran Rystad, Lund, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

